

39/
2/1896, 4

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO
HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA
U KNINU.

URFEDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 4.

„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu društva u Knin, a starinarske vesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

	Strana
1. Nekoliko ulomaka kamenitih rešetaka (transennae) i krstova pripadajućih bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina. (<i>Transennae lapideae et cruces basilicae S. Mariae in Biskupia de Thinin in nonnullis fragmentis reservatae.</i>) Sa slikama. Frano Radić	211
2. Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji — nastavak. (<i>Notiones topograficae antiquarum jupaniarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.</i>) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića	217
3. Crkva S. Petra u Omišu. (<i>Ecclesia S. Petri, quae Almissae exstat.</i>) Sa slikama. Frano Radić	225
4. Staro-bosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d. (<i>Inscriptiones Vetero-Bosnenses in Bosnia et Hercegovina.</i>) Vid Vuletić-Vukasović	232
5. Tko je bio zaslužnitelj hrvatskoga kralja Slavića? (<i>Banum Croatarum, nomine Slavić, quis est qui servum ceperit?</i>) D. Preradović	235
6. S. Barbara u selu Lumbardi (o. Korčula). (<i>S. Barbara in vico Lumbarda.</i>) Sa slikama. Vid Vuletić-Vukasović	242
7. Predstavlja li ploherezba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja? — nastavak. (<i>Nummam imago supra pluteum in baptisterio spalatensi sit Salvatoris an regis?</i>) — <i>res incepta porro tractatur.</i> Frano Radić	245
8. Izvješće o radu Hrvatskoga starinarskoga društva u obće, a napose o kršćanskim starinama do sada otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. (<i>Relata de iis, quae societas Croatica archaeologica egerit — generaliter; — speciali vero modo de monumentis sacrae antiquitatis in Dalmatia — praeter ea quae Salonis reperta — Bosnia-Hercegovina, Croatia, Slavonia, Istriaque hucusque detecta, examinata sint.</i>) Frano Radić	254
9. Nekrolog prof. don Simeona Ljubića — svršetak. (<i>Necrologium prof. S. Ljubić [res instituta absolvitur].</i>) Uredništvo	259
10. Nekrolog dra. Ivana Crnčića. (<i>Necrologium doctoris Joannis Crnčić.</i>) Uredništvo	265
11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec. (<i>Curatores societatis Archeologicae Croaticae Thiniensis referunt, quae proximis elapsis tribus mensibus acta quaeque assecuta.</i>)	267

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. II. Br. 4.

U KNINU 1896.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

BIBLIOTEKA MUZEJA
HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH SPOMENIKA
SPLIT

Nekoliko ulomaka kamenitih rešetaka (*transennae*) i krstova pripadajućih bazilici S. Marije u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

Noš od prvih vjekova kršćanstva obstojao je običaj, da su grobovi mučenika u konfesijama bivali okruženi kamenitim, tankim prošupljenim pločama, koje se zвахu *transennae*¹. Rupe na tim pločama bile su uresno izdjelane na prerazličit način, a potrebite su bile zato, da viernici mogu kroza njih viditi, a i pružati komadiće platna, s kojima bi doticali svetiteljevu raku, da jim budu posvećeni, zvani *brandea* i držani kao amajlije. Medju ruševinama staro-hrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji nadjeni su mnogobrojni ulomci takovih *transenna*, koji dokazuju, da se je njihova poraba uvela bila sa kršćanstvom i medju stare Hrvate, pa da se je i kod njih čuvao kršćanski običaj sahranjivanja moći svetaca u otarima. Ti ulomci su različita uresa, gradiva, debeline i izradbe, i zato davaju povoda nagadjanju, da su pripadali različitim *transennama* ograđâ različitih otara ili svetiteljskih konfesijâ (memorija).

Jedan je uresni mramorni ulomak *transenne* sa iste bazilike bio već objelodanjen od prag. prof. Bulića², a dva figuralna od sitnozrnata biela vapnenjaka sam ja opisao u ovom časopisu³. Ovdje ću prikazati nekoje od spomenutih ulomaka od sitnozrnata biela vapnenjaka, koji pripadaju na tri različite skupine. Ostavljam za drugu prigodu opis tolikih drugih ulomaka *transennâ* nadjenih u ruševinam iste bazilike, koji se skupa sa niže opisanim nahode sahranjeni u našem „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu.

I. Prvoj skupini ulomaka *transennâ* pripada devet komada (Vidi sl. 1. na str. 212.), od kojih šestorica, koji su česti okvira *transenne*, debela su po 8 cm., dočim su druga tri iz polja ploče debela samo po 6 cm. Komadi okvira široki su po 7.6 cm., a obrubljeni s nutrnje strane (prama polju) četvrtkružnim žliebom. Na petero tih komada urezani su ulomci nadpisa. Ulomak bez nadpisa ima izpod žlieba dugoljast krnjatak nekog uresa ili kraja krila.

¹ Reusens: *Eléments d'archéol. chret.* 1884. I. pag. 103. F. X. Kraus *Real-Encyclopädie der christl. Alterthümer* I. str. 325 ad. v. *Confessio*.

² Hrvatski spomenici u kninskoj okolini itd., str. 20, br. 27. Tab. IX.

³ „Starohrv. Prosvjeta“, God. I. Br. 2, str. 122 i Br. 4, str. 246.

Drugi ulomak ima najprije smierom širine u tri brazde ostatak nadpisa :

LEO

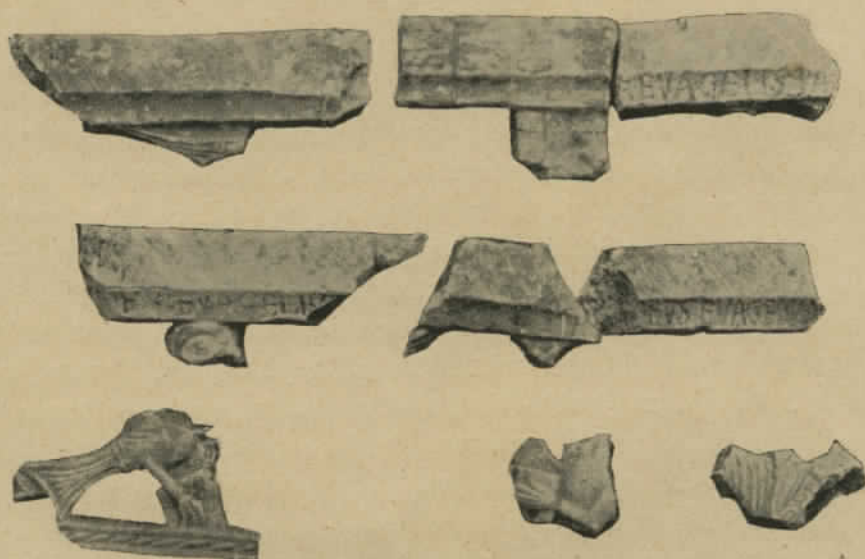
VM

MI

koji se je valjda odnosio na simboličkog Markova lava. Uz taj ulomak ima pod žliebom okomit nastavak, na kojemu je šapa zar Lučina vola, jer su upravo nad njom na žliebu slova :

LVH

Lučina imena.

Sl. 1.

Sliedeći treći ulomak sa žliebom pristaje dobro uz drugi. Na njegovu je žliebu ulomak nadpisa: A EVAGELISTA

koji se sa prije spomenutim *Luh* nadopunjuje u: *Luha(s) eva(n)gelista*. I pod tim ulomkom vidjaju se dva kraja drugih nastavaka uresa transenne, zar sa istog tiela Lučina vola.

Na četvrtom je ulomku okvira transenne urezan na žliebu utarak nadpisa:

... HS · EVAGELIS ...

t. j. *(Jo)h(anne)s · eva(n)gelis(ta)*. Pod slovima EVA je glava Ivanova orla na okomitu nastavku izpod okvira. Glava je u profilu i gñeda desno. Okružena je koturom svetinje, a obradjena i s protivne strane ulomka. Ulomak sa pticom urezanom takodjer s obijuh strana, sa knjigom evangjelja medju čamprama obijuh noga, po svoj prilici je čest istog Ivanovog orla, kojemu je opisana glava pri okviru, jer mu je razmjerna veličina, a nestalo mu je prednjeg diela od glave do trbuha. Taj je orao naslonjen na tankoj pločici

urešenoj urezanim užetom, pod kojom se vidi da je bio nastavak drugih šupljih uresa.

Na petom kratkom ulomku okvira su izpod žlieba krajevi dvaju početaka uresâ ili figurâ, od kojih bi drugi mogao baš pripadati glavi Matijina angjela, jer se nahodi upravo pod slovima

MA..

koja su urezana na njegovom žliebu, i koja se sa utarkom nadpisa na žliebu sljedećeg šestog ulomka — EVS EVAGELIS..

uprav nadopunjuju u Matijino ime *Ma(th)eus eva(n)gelis(ta)*.

Ulomak ljudskoga trupa u profilu plosnorezan s obijuh strana, držeć preda se knjigu, naslikan pod petim ulomkom, posve je vjerojatno, da pripada kipu Matijine simbolične figure.

Na opisanih osam ulomaka imamo dakle jasne i očite ostanke na transenni predstavljenih simbola i nadpisim označenih triju Evangjelistâ, pa i nagovieštanje na predstavu simbola četvrtoga. Sva je prilika dakle, da su opisani ulomci pripadali konfesiji otara posvećena četvorici Evangjelistâ, kako ono piše Hrabanus Maurus o suvremenu otaru njima posvećenu u nekoj crkvi u Njemačkoj:

„*Quattuor ergo viri scriptores rite probati
Sancti evangelii haec loca sancta tenent*“¹,

te su u tom otaru bile sahranjene i njihove moći po spomenutom starokršćanskom običaju. Pošto su pak ovdje Evangjelisti predstavljeni simbolično, kako jih opisuje učeni Alknin, suvremenik Karla Velikoga, stihovima:

„*Humanum Christi describit Matheus ortum
More boat Marcus frendentis voce leonis
Mugit amore pio Lucas in carmine Christi
Scribendo penetras caelum tu mente, Johannes*“²,

a ne historično³, tako i otar, kojemu su pripadali, teško da bude podignut prije VIII. vieka.

Po 6 cm. kao opisani ulomci orla i angjela, debela su i od istog su gradiva spomenuta dva već objelodanjena figuralna ulomka sa ruševinâ iste bazilike S. Marije, pa ništa lašnje, nego da budu pripadati ili ogradi istog otara, ili drugoga, ali iz istog graditeljskog razdoblja u IX. vieku.

II. Drugoj skupini ulomaka prošupljene ograde otara sa ruševinâ iste bazilike S. Marije pripada šest komadâ debelih po 7 cm. takodjer od istog gradiva kao i prije opisani (Vidi sl. 2. na str. 214.). Tu je pri dnu vidjeti i ulomak okvira, a ostali se komadi s njim spajaju na način zarezom ob-

¹ Mon. Germ. Poet. Lat. aev. Carolini II. Hrab. Maur. Carmina 75.

² Nav. dj. I. Alc. Carm. 70.

³ Reusens: Nav. dj. I. str. 541 ss.

rubljenih, vezanih lukova. U vrh jednoga od tih lukova su urezana tri obla perca paomova lista, na kojem stoji sprieda vidjena ptica sa tek otvorenim spuštenim krilima. Ptici je nestalo glave i krajeva kreljuti. Predstavljala je zar golubicu ili orla. Obradjena je u plitkoj plohozbi, kao i druge već opisane figure, s objih strana. Po izradbi i kompoziciji paomova lista i ptice, navlaš u pandžama, i ovi bi ulomci imali pripadati VIII. ili IX. vieku.

Sl. 2.

III. Trećoj skupini pribrajam sliedeća tri ulomka (sl. 3.), koji bi imali pripadati okvirim transennâ. Dugi su 23 cm., 26 cm. i 23·5 cm., široki po 7 cm., debeli od 6·2 do 6·4 cm. Na dvojici su početci nekih uresnih nastavaka prošupljene rabote, a na trećem je uz nastavak još i šapa neke životinje.

* * *

U srednjem vieku mnogobrojni su krstovi bili namješteni po crkvama. Na primjer o krstu na sred crkve ovako pjeva prije spomenuti slavni Alknin:

„Ad sanctam crucem.

Adspice, tu, lector, nostrae pia signa salutis,
Ecclesiae in medio Christi mirabile donum.
Pro mundi vita mundi iam vita pependit,
Pro servis moritur dominus: quam sancta voluntas!
Viveret ut servus, empsit cum sanguine servum;
Hoc memor esto, crucem videasque in lumine
stantem

Et mox ante dei faciem feliciter ora¹.

Krst je stojao pred otarom², nad analogijem noćnicâ³, pred pjevalištem⁴, pa je još kao i sada služio kao spomenik kakva dogodjaja. Tako je u

Sl. 3.

¹ Alc. Carm. 109, 11.

² Hrab. Maur. Carm. 49, 6; 77, 8; 80, 4; Alcuini Carm. 109, 10—11.

³ Ekkehardi IV. Cas. s. Galli p. 81.

⁴ Ratperti Cas. s. Galli c. 29.

crkvi u Fuldi bio namješten križ na položaju, gdje najprije bijaše pokopano tielo S. Bonifacija¹, u Reimsu, gdje je čudom ozdravljen sakat². Križ je gdjegod stojao na amvonima, na trabes, t. j. popriečnoj gredi nad ulazom pjevališta, na ciborijim, ogradi pjevališta, nad vratima crkve, za otarom itd.; da i ne napominjem krstova kovinskih, koji su na raznim mjestima crkve bili obješeni i posadjeni.

Vrlo su zlamenita dva ulomka propeća od sitnozrnata biela vapnenjaka nadjena medju ruševinama starohrvatske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, a sačuvani u našem muzeju u Kninu (sl. 4.). Na jednomu je gornji ulomak glave, na drugom komad nadlaktice i podlaktice lieve ruke Isukrstove.

Sl. 4.

Na obima su i ostanci nadpisa. Debeli su po 7·6 cm.; prvi je visok 13 cm., širok 9·2 cm., drugi je dug 13 cm., širok 10 cm. Križ, kojemu pripadahu ova dva ulomka, treba da je bio slobodan, kako se poznaje po gornjem i lievom ravnom završetku; te je stojao ili na otaru ili na kakvoj ogradi, na amvonu, ili možda i na popriečnoj gredi svetišta. Nego, pošto je na sred gornje površine gornjeg ulomka pravilno probivena okomita obla rupa, sa promjerom od 12 mm. za uvlačenje čivije, treba pomisliti, ili da križ nije bio slobodan s gornje strane, nego

negdje utvrđen i umetnut, ili da je na vrh njega bilo još nešto utvrđeno (zar golubica ili prst ruke Boga Oca). Glava i ruka Isukrstova su oble i naskočene malo da ne u visoku reljefu. Lice je izkrnuto i ostaje još celo čelo, lievo oko i tjeme, na kojem šematični zarezi označuju kosu. Oko glave je naskočenim kotačem predstavljen nimb, na kojem je pak lagano naskočen krst. Na desnom kraku tog nimbovog krsta je ostatak slova, koje bi moglo biti L, na gornjem je V, a okrnuta je površina desnoga kraka, pa se nezna, koje je slovo bilo na njemu.

Kao što su na drugim suvremenim nimbusovim krstovima urezana slova rieči REX, tako bi se moglo nagadjati, da je na ovomu bilo urezano zar LVX. Poviše glave urezana su kapitalna slova

I E S . .

a pod laktom na ulomku lievog kraka popriečnice

V D E O

² V M

što se ima čitati: *(J)udeo(r)um*, a cijeli nadpis bit će bio: *Jes(us Nazarenus rex Ju)deorum . us Nazarenus rex* su slova, koja će bit bila urezana pod desnom rukom. Nadpis: *Hic est Ihs Nazarenus rex Judeorū* nahodi se oko datovanog propeća IX. vieka na listiću diptiha od slonove kosti u

¹ Hrab. Maur. Carm. 41—5.

² Flodoárdus: Hist. Rem. I. 22.

Belgiji¹, pa mogu i ostanci našega propeća da pristaju u to doba, koje je potvrđeno još i izpravnim položajem glave, a donekle i oblikom urezanih kapitalnih slova. Protivna strana križa je gladka.

Na ulomku prosta krsta (sl. 5.) sačuvan je jedan cio krak, rek bi desni, i ulomak donjega diela; gornji dio i lievi krak posve su odciepljeni u križalištu. Debeo je 6·8 cm., donji dio dug je 10 cm., širok 8·2 cm.; krak je dug 8·6 cm., širok 7·6 cm. Na prednjem je licu urezana dvostruka pletenica troprutasta traka. U sredini križališta je puce. Ures je to, koji izradbom i kompozicijom posve odaje IX. viek. I taj je križ mogao stajati na kojem otaru, amvonu, gredi, nad vratima i t. d.

Sl. 5.

F. Radić.

¹ Reusens: Nav. dj. I. str. 541 ss.

Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 3. god. 1896.)

IX. Župa Dridska Paratalassia.

Ne možemo znati, na kojem temelju razni pisci uzeše Const. Porf. županiju *Paratalassiu* za župu *Mocru* u neretvanskoj Paganiji, današnjem Primorju Makarskom. Carski pisac bistro razlikuje župe hrvatske od neretvanskih (Rački Mon. VII. 406.) i Paratalassiu ubraja u hrvatske (Rački Mon. VII. 400.); onu Mokra od rijeke Cetine do Neretve medju Paganske. (Brašnić: Izvještaj c. k. gimn. u Vinkovcih god. 1878/9. str. 12.). Ako se osvrnemo na ono, što grčka rieč znači, tad bi našli uz obalu našega mora više mjesta, koja se Primorjem nazivlju. Gdje bi onda bila županija Dridska, koje župani podpisaše dobar broj starih listina? Mi držimo, da je hrvatska Paratalassia pravo dridska županija¹ zaokružena morem od Marine-Busuljine k Trogiru, na jugoiztok i zapad, a k sjeveru od Šibenika riekom Krkom do Skradinskoga Slapa, te od sjevera zatvorena visokim brdima Trtra, Boraje i Snježnice, izmedju selâ Ljubitovice i Blizne. Ona je medjasila sa županijama: od iztoka zagorskom i trogirskim teritorijem, od juga morem i otočjem, do zapada, onamo preko rijeke Krke, lučkom, a od sjevera zagorskom županijom.

Dridski župani spominju se: god. 1088. *Osrina iuppano dridistico*. (Cod. Dipl. I. 182) i g. 1089. *Dragoslavo dridistico*. (Rački Mon. VII. 151.)

Oni, koji su smatrali Paratalassiu u Makarskom Primorju, ubrajali su u dridske župane: Vojvode *Duces Marianorum*,² *morsticus mari-*

¹ To mnijenje nije osnovano, nego samo u toliko, u koliko je i dridska županija bila uz more. U predgovoru ove monografije pisao je pokojni O. Zlatović („St. Prosvj.“ God. I. Br. 1, str. 12) nabrajajuć hrvatske županije po Const. Porf. „Paratalassia“, da je to „morska ili primorska, dridska“, čemu sam ja bio dodao opazku: „Dridska je županija različita od morske, kako se to razumije po županim podpisanim na povelji kralja Stjepana II. (Doc. VII. str. 148—149), gdje je napose „Jacobi morstici“, napose „Osrina dridistici“.

² Zlatović nije kazao, a mi ne nahodimo, da je koji od spisateljâ, koji su se bavili ovim pitanjem, ubrajao u dridske i morske župane.

Op. Ured.

Op. Ured.

timus;¹ ali mi cijenimo sa veleučeni^m Kukuljevićem, da to bijahu vojvode morske sile državne (Cod. Dipl. I. 237.) ili vojvode neretvanski, koji su u dobrim odnošajima bili s Hrvatima, te se nalazili u kraljskoj družbi i kao

¹ O župi Parathalassiji cienio je dr. Rački, da je isto što *Mariania*, *Maronia* i morska (Doc. VII, str. 512). Brašnić („Rad“ XXV. str. 45) je kazao o njoj samo: „*primorska* uz more Cetini na sjever“ i to pozivljuć se na Const. Porf., koji ne samo ob ovoj, nego o nijednoj od jedanaest nabrojanih hrvatskih županija nije ništa posebna kazao, niti jīm je naveo medjašā. Brašnić se nije pak sjetio, da je i sam neposredno prije toga, po poljičkom štatutu, postavio uz more Cetini na sjever županiju *poljičku* i da na jednom te istom zemljištu ne mogu da budu dvie različite županije. Istina je, što piše Zlatović, da je Porf. razlikovao župe hrvatske od neretvanskih, ali je takodjer istina, da na temelju pisanih spomenika imamo dovoljno razloga misliti, ne samo da je Porfirogenitova *Pagania* pripadala hrvatskoj državi, nego još da je to ono isto što i *Parathalassia* i *Maronia*, t. j. *morska* ili *primorska* županija. Već današnje ime *Primorje*, koje se per antonomasiam upotrebljuje za primorje makarsko, najbolje odgovara i nagovješta na Porfirogenitovu *Parathalassiu* i *Marianiu* u izpravama od IX. do XI. vieka (Doc. VII. 111, 113, 117, 128, 132, 147, 149, 336). Porfirogenit nam dvakrat pripovjeda, da su u njegovo doba otoci Mljet, Korčula, Hvar i Brač pripadali Neretvanima, t. j. Paganiji (Doc. VII. str. 406 i 410), a Ivan, mletački kroničar, pod god. 839. pripovjeda, da je dužd Petar (Tradonik) te godine sklopio mir sa hrvatskim vladarom Mojislavom u mjestu, koje se zove „sancti Martini curtis“, t. j. dvor s. Martina, te, prešavši k neretvanskim otocima, da je sklopio savez s Družkom (Drosaico), vojvodom „*Marianorum*“. O Dvoru s. Martina piše dr. Rački (Doc. VII. str. 336), da mu je to mjesto nepoznata položaja, ali svakako da ima biti u Hrvatskoj pokraj mora. Prama otoku Braču. na poljičkoj morskoj obali, izpod sela Podstrane, je na generalštabnoj karti zabilježena pokraj mora crkvice S. Martina, kojoj je ime dr. Jelić na arkeološkoj karti Solina i okolice podertao crljenom bojom u znak, da je sredovječna. Mislim svakako ob istoj crkvići „sancti Martini, que est sita in monte grasso“ je uspomena u opisu (g. 1080) zemaljā što jih je Petar Črne darovao samostanu sv. Petra u Selu (Doc. VII, str. 133), jer je rt Mutograss-Montegrasso put jugoistoka tek 1.5 km. udaljen od crkvice S. Martina od Podstrane. Zato bi dobro bilo, da se pomnjom izpita rečena zlamenita crkvice i njezina okolica, S toga mjesta je mletački dužd najbolje mogao „pertransire“ „ad Narrentanas insulas“. Ako je pak rečeni dužd sklopio savez sa Družkom morskim vojvodom na neretvanskim otocima, najvjerojatnije na Braču, to se razumije, da su Marijanci i Neretvani jedni te isti, a *Mariania* što i *Pagania*.

O toj županiji piše Brašnić („Rad“ XXV. str. 43) pod imenom „*morska*“, „kraj od rieke Cetine do Neretve“, i uzimlje ju dakle za jednu jeditu župu, dodavši dapače, da „bijaše jedna od najvećih u hrvatskoj državi“, premda je neposredno prije nje opet kao posebnu župu naveo „makarsku ili mokransku“.

Kukuljević je u kazalu u opazci na riec „iup. Morsticus (Marsticus, dux Marianorum)“, pisao (Cod. dipl. I. str. 237): „Veliko je pitanje, dali tako zvani Comes Morsticus, Maristicus i Dux Marianorum bijaše u pravom smislu županom ili predstojnikom pojedine primorske župe. Ja bi ga prije smatrao za ravna bizantinskomu Drungaru (*δρουγγάριος των πορμυων*) ili admiralu t. j. vojevodi, ili županu pomorstva, te se je mogao zvati i županom *morskim*, *morsticus*, *maristicus*, a ne *primorskim*, kako bi valjalo da se je zvao kad bi bio predstojao primorskoj župi“.

Kad pomislimo, da je župa neretvanska, Paratalassija, morska, ili marijanska ili Paganija zajedno sa Zahumljem najprije pripadala hrvatskoj državi, a da se je od nje odcepila bila zajedno sa Zahumljem i Dukljom za vladanja Pribine (949—970 — Smičiklas Povj. Hrv. I. str. 227), upravo dakle u doba kad je car Porfirogenit pisivao svoju povjest, lako ćemo razumjeti, kako carski pisac s jedne strane ubraja Paratalassiju medju hrvatske županije, a s druge opet broji istu župu ali pod imenom Paganije medju susjednim krajevima, koji ne pripadaju državi hrvatskoj. Tim pak što je slavni i veliki kralj Petar Krešimir „obnovitelj moći kraljestva“ hrvatskoga (Smič. Nav. dj. I. str. 249) pod vlast hrvatsku povratio „primorje i humsku banovinu“ možemo sebi tumačiti, kako se za vladanja istog Krešimira, Zvonimira i Stjepana II. pojavljuju na hrvatskim izpravama imena Rusina i Jakova morskih vojvoda (Doc. VII. str. 98, 111, 113, 117, 128 i 149).

Da je pak *morski vojvoda* mogao biti i županom županije, koja se je vjerojatno zvala i *morskom*, jer joj se je obseg prostirao i preko mora obuzimljuć otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet, i da je u isto doba mogao biti admiralom hrvatskog brodovlja, to je najlašnje vjerovati kad se uzme u obzir još iz davnijih doba na daleko poznata velika morska sila Neretvanā, pred kojom su Mlečići na dugo strepili, a kašnje Omišanā, te da su jedni i drugi u obsegu jedne te iste županije, drugi dapače zar ništa

svjedoci povelje podpisivali.¹ Je li dridska župa imala svoj glavni grad toga imena? od nikud nemožemo znati, nego nad selom Marinom-Bosuljinom diže se veliko brdo, koje se i danas zove *Drid*. Na vrh njega je crkva čudotvorne slike Majke Božje, koju, u drugoj polovici XV. vieka, kada Turci počеше navaljivati i prodirati do mora, trogirski biskup prenese u crkvu franovačkoga samostana na Čiovu u Trogiru, gdje se i sad nalazi i zove Gospa na Dridu ili Drida.

Na tom brdu nevide se ruševine kakva tvrđoga grada; ali je lasno mogao biti razrušen i njegovim kamenjem sagrađena današnja Marina. Prvo doseljenja Hrvatâ, taj se je predjel na način poluotoka zvao *Illis* i *Promontorium Diomedis*, te je imao glavni latinski grad na južnom kraju prama otoku Arkandjelu. Ruševine mu se i danas vide, i zovu jih *Stari Trogir*. Županija je svakolika krševita i malo napučena, a puna dobrih pašnjaka. Za kralja Zvonimira bio — territorium regale (Rački Mon. VII. 115.), a god. 1226. darova kralj Koloman *Drid* trogirskomu biskupu — „praedium re-„gale Drid cum omnibus suis pertinentiis et pascuis sibi adjacentibus, „montibus, vallibus et terris universis quae laborari possunt et ad eundem

drugo nego neposredni nasljednici prvih, pod promjenjenim imenom. Naravska je stvar, da je svakolika morska vojena sila hrvatske kraljevine toliko u prvo slavuo doba za Tomislava kralja, koliko i kašnje od Petra Krešimira do Stjepana II., imala bit povjerena u ruke Neretvana, tih priznatih pravih vještaka pomorskih. — Rusin morski župan, brat kralja Slavića, oko g. 1065—74 darovao je svoj dio zemlje u Trsteniku (po svoj prilici onog Trstenika, „po sred polja sela Jesenica, ispod župničke crkve“ (P. Petar Kaer: Dvije opatije itd. str. 24) samostanu Sv. Petra u Selu. Tu je darovštinu, po Rusinovoju smrti, potvrdila njegova udovica i brat mu kralj Slavić, koji je dapače i svoj dio zemalja na istom mjestu darovao istom samostanu. (Doc. VII. str. 98). Pred istim Rusinom tvrdio je Petar Črne, da je kupio roba „Labizo de Gruba“ uz cene od jedne robkinje i jednog momčića (Doc. VII. str. 135). Posve vjerojatno, kao morovodju hrvatskoga brodovlja nahodimo Jakova, morskoga župana, često u Spljetu, i, kao dostojanstvenika u višoj časti od ostalih župana, prije ostalih podpisana kao svjedoka na kraljevskoj izpravi Stjepana II. (1088—89. Doc. VII. str. 149), pa još i kao kraljevskog poslanika (legatus) u regestu kralja Zvonimira (Doc. VII. str. 113). Znamo dapače, da se je on nahodio u Spljetu sa svojim vojnicima oko 1076 god. (Doc. VII. str. 111—128), te možemo nagadjati, da se je tada u spljetskoj luci ili u Poljudima nahodilo usidreno hrvatsko brodovlje. Kad je god. 1078. kralj Zvonimir darovao nadbiskupu spljetskomu prihode župe cetinske, na dotičnoj izpravi najprvi se je potpisao cetinski župan, kao predstojnik županije, a odmah za njim Jakov morski (Doc. VII. str. 117). Da je Jakov za dulje doba boravio u Spljetu, dokazuje nam i ta okolnost, što se je skupa sa ženom nahodio u Solinu, kad je Petar Črne pred njim tamo kupovao neke posjede. Kralj Zvonimir potvrdio je u Šibeniku oko god. 1080. Petru Črne neke kupovštine pred svjedocima, medju kojima je i Jakov morski, o kojemu bi mogli naslućivati, da je po svoj prilici tamo odveo bio na svojim brodovima i samoga kralja sa svom svitom njegovom (Doc. VII. str. 128). U nagodbi oko god. 1076. učinjenoj od Petra Črne radi nekih njegovih zemalja oko Tugara u Poljici „Jakov morski vojvoda“ prvi je medju svjedocima (Doc. VII. 111—128).

Op. ured.

¹ Ovim pok. Zlatović prvi izjavjuje prilično vjerodostojno mnenje o položaju dridske županije. Što se tiče pak predloženog joj obsega i granica, obziruć se na rieči pokrajinske sinode obdržavane u Spljetu oko 1045—67. god. „castrum Sibenicense cum tota sua iupa“; iz kojih je razumjeti, da je osim hrvatskih županija nabrojanih od Kukuljevića, Račkoga, Brašnića i Zlatovića obstojala takodjer i *šibenska županija*, kojoj je središte bilo u gradu Šibeniku, u kojem nahodimo često hrvatske kraljeve Petra Krešimira, Zvonimira i Stjepana II., treba da predložimo u toliko skraćen po Zlatoviću predložen obseg dridske županije, sa sjeverozapadne strane od rieke Krke put jugoistoka, u koliko možemo pomisliti, da se je s ote strane prostirala šibenska županija. Gradove dakle: Grebeci-Grebaštica, Jadretovac, Mandalinu, Vrhpoljac i Šibenik treba od prilike pripisati novo predloženoj županiji šibenskoj.

Op. ured.

„locum spectantibus“. (Farlat. IV. 337.) Što kašnje potvrdi kralj Ljudevit god. 1358. (Farlat. ibid. 185.) Krševita župa nije mogla imati bogatih gospoština, niti tvrdih gradova. Spomenuti ćemo sljedeće.

Gradovi.

1. *Drid—Drit*. Na jugoiztok sela Marine-Bosuljine diže se oveće brdo i na njemu crkva Majke Božje. Okolo nje ima dosta grobova, a niz brdo do mora komadâ opeka i krnjotina raznovrstna zemljana posudja okolo mjesta Gusterna, trogirskoe občine. Cienimo, da je tute stalo glavno mjesto i sielo županije Drida, kog je isto brdo ime održalo.

2. *Marina—Bosuljina*. Rukavac morski od Trogira dugo se zavlači na način zalona prama Marini, u trogirskoj občini; a pri kraju istoga pod brdom Dridom leži župno selo Marina u davnija vremena ogradjena zidom. U njoj su dvie jake četvrtaste kule, jedna biskupova, a druga za obranu mješćanâ. Mjesto se spominje u listini kralja Zvonimira god 1078. (Rački Mon. VII. 115) i kraljice Elizabete god. 1383. (Kukuljević, Jura. 115.) Turci su više krat na selo navaljivali, te ga god. 1659. osvojili i oplienili. Sada su utvrde zapuštene.

3. *Primošten (Capocesto)*. Izmedju selâ Rogoznice i Krapnja, pri moru, u šibenskoj občini, obla se glavica proteže u more na način poluotoka. Na sjevernoj strani iste leži selo Primošten s kopna ogradjeno visokim zidom. Na vrh glavice bila je tvrđava, koju često spominje Sanudo u svojim uspomenam S. Marko, danas razkopana do temelja. Mjesto, gdje je bila, se zove *gradina* i na njoj je župna crkva Sv. Jurja i seoski ukop.

4. *Grebcı, Grebaštica*. Krapnju na iztok, izpod sela Grebaštice, dugo se uvlači u more poluotok Oštrica u občini šibenskoj. Ovaj poluotok, to jest njegovu desetinu, darova šibenska občina biskupu pri svrsi XIII. vieka, da bude uz ostale za njegovo uzdržanje (Farlat IV. 465.) Grebaštica bijaše od davnijih vremena jedna od poglavitijih župa sa svojim nadpopom, a poluotok Oštrica dugim i visokim zidom ogradjen od mora do mora. Na sriedi bedema duga je za kilometar na uzvisitu humcu tvrđava, koju danas nazivlju *Starim Šibenikom*. Oštrica za turskih četovanja bijaše obći sbjeg puka iz Zagorja, gdje bi se u pogibelji zaklanjali sa svojim malom i stadom. Danas leži zapuštena i neobradjena.

5. *Jadretovac—Kaštel Andreiš*. Od otoka i sela Krapnja, u šibenskoj občini, zavlači se k iztoku dug rukavac mora prama Vrhpoljcu u šibensko polje, gdje na kraju sačinjava prostranu luku danas većim dielom zasutu pržinom i glibom. Na jugo-iztočnom kraju te luke, pri položitoj kosi uz more, stoji selo Jadretovac, njegda jaki i bogati gradac. Neki pisci trube, da je bio napučen od ostanaka pučanstva razrušenog Solina (?). Srednjih doba služuše kao zaklonište kmetova i težaka; napokon, po izumrcu vlasnika

plemenitih *Andrejša*, gradac je zapušten, ter mu se kule i bedemi sami ruše. Gradac je na četverokut, ima s južnoga kraja oblu kulu, nekoliko kuća između bedema, ostale naokolo, koje propadaju rad nezdrava zraka

6. *Mandalina*. Na južnom kraju šibenske luke i zalieva pruža se poluotok a pri tjesnacu leži selo Mandalina, u šibenskoj občini, ogradjena s kopna jakim bedemom. Višekrat na selo Turci navaljivahu, osobito za obsade Šibenika god. 1647/8. ali ga ne predobiše. Bedem je zapušten i prorovan.

7. *Vrhpoljac*. Na iztok Šibenika i Mandaline u šibenskoj občini, nad selom Vrhpoljcem, diže se oštro brdo. Na njem se vide ostanci ograde i kulá staroga gradića Vrhpoljca, koji po naredbi god. 1647. generala L. Foškula bi razkopan, a mješćani se preseliše na otok Krapan. Sa sjeverne strane, izpod grada, bijaše velika ograda suhozidna, a između nje i kaštela poredane male kućice zagorskih posjednika, gdje bi se u pogibli od turskih četnika zaklonili. U mletačkom izvješću god. 1520. to se spominje: *dove si hanno renduto li villici per segurtà per causa delle incursioni turchesche*. (Ljubić Mon. VIII. 82.) Sad je sve srušeno.

8. *Šibenik*. Naprama ušću, kojim rieka Krka utječe u more, s lijeve strane nad obalom visi se oštruljast humac, pri vrhu klisurast, a površ klisurâ, Hrvati načiniše tvrd gradac Šibenik, koji mletački vojvoda Ordelafo Faliero god. 1116. obori do temelja. Podvostručeno pučanstvo bjeguncima iz razrušena Biograda opet stari gradac podigne i predgradja k jugu razprostrani; ali jim vojvoda mletački opet utvrde obori do zemlje i napokon god. 1412. grad zaposjedoše i bolje utvrdiše. God. 1663. grom zapali barut u starom gradcu i raznese tvrdjavu. Opet obnovljena god. 1752. drugi se put prah zapali i obori do zemlje bedeme. Na starom temelju general L. Dulfin sagradi današnju tvrdjavu sv. Ane, a ruševine temelja okolo iste pokazuju kolik bijaše stari hrvatski grad. U starom Šibeniku često su se nalazili naši kralji, sabore držali i povelje dielili; god. 1066. P. Krešimir; god. 1074. D. Zvonimir; 1089. Stjepan, *apud Castrum Sibirico* (Cod. Dipl. I. 175) i Koloman god. 1105. — Danas su razrušene utvrde i Šibenik je postao otvoreno mjesto.¹

¹ Medju hrvatskim županijama, obstojećim za narodne dinastije, broji Brašnić („Rad“ XXV. str. 44) i *mosorsku*, o kojoj kaže, da je „župi poljičkoj susjeda sa iztoka“. Kad bi moguće bilo da je ta županija obstojala, onda, obziruć se na njezino ime, ona nebi mogla biti nego u Mosor-planini, koja se put iztoka proteže samo do rieke Cetine; ali pošto je Cetina od Trilja (Garduna) pa sve do Omiša iztočna granica poljičke županije, a preko Cetine se na iztok protezala županija *moska*, kako smo vidili, to se već i po tomu može razumjeti, da na iztok Poljice za takove županije nije bilo mjesta u hrvatskoj kraljevini. Obstanak takove župe naslanja Brašnić navodima sliedećih izvora: 1. darovnicu Petra Črne crkvi S. Petra u Selu, gdje se spominje, da je kralj Zvonimir darovao ujaku Strezzu „totas terras, quae erant in Masaro a Salona usque Biaki“ (Lucius De Regno I. II, c. 15; Carrara, Archivio capitolare di Spalato pag. 61; Rački Doc. VII, str. 132); 2. listinu kneza Trpimira dne 4. ožujka 852. gdje kaže „hec sunt nomina servorum de Masaro“ (Kukuljević Jura I, 4; Luc. o. c. I. II. c. 2, Parl. III. Sacr. III. 52; Rački, Doc. VII, 5); 3. zapisnik pokrajinske sinode spljetske oko god. 1045., gdje se

X. Županija Kliška.

Ova županija, i ako nije spomenuta od Const. Porf., imamo dokaza, da je obstojala od davnijih vremena. On i tako spominje grad ili tvrđavu, pa i mjesto više krat listine spominju. (Rački Mon. VII. 20, 23, 28, 153, 200, 265, 278.)

Najstariju uspomenu županije imamo u Mučimirovoj listini god. 892. na kojoj je podpisan *Leledrago iupano Clisse*. (Cod. Dipl. I, 73.) Spominje i Toma Arhid. *Comitatum Clissae*. (Rački Mon VII, 200.)¹

Po položaju i ustrojstvu zemljišta županija kliška mogla se je sterati zapadnim obronkom planine Mosora do rječice Žrnovice kod Stobreča na jug, te solinskim i kaštelanskim poljem do Trogira, a na iztok zamosorskom ravnicom do kraj Dugopolja. Od sjevera zatvarala ju kaštelanska brda. Medjašila sa županijama od sjevera *Sminskom*,² od iztoka poljičkom, od zapada trogirskim *territorijem* i župom zagorskom. Uzak obseg, ali pitom, plodan i

među crkvenim župama (parochias), koje je metropolitska spljetska crkva sebi pridržala, broji i „Masarum“ t. j. mosorska (Tom. archid. Hist. Sal. c. 14; Rački Doc. VII, str. 200); 4. listinu kralja Kolomana od g. 1103. (Kuk. Jura I, 25; Luc. o. c. l. II, c. 4; Parl. Ill. Sacr. III, 164; Krčelić, Not. prael. 137; Kuk. Cod. dipl. II, 8), gdje kaže „decimas Massari“ po Brašničevu navodu, dočim u listini stoji još „decimas . . . Massari cum toto monte magno Politii“. U navodu pod 1) razumije se, da je kralj Zvonimir svojem ujaku Strezzu darovao bio sve kraljevske zemlje, koje bijahu u Mosor planini i one, koje su se nalazile između Solina i Bihaća. Nego je uz to Strezza zaposjeo bio i neke zemlje Petra Črne, pod izlikom da su *kraljevske*. Na to je Petar prosvjedovao prikazavši se u Šibeniku pred kraljem Zvonimirom, i dokazao, da od Strezza zaposjednute zemlje ne bijahu kraljevske, nego od njega kupljene kod pojedinih posjednika istih, što mu je kralj i potvrdio. U 2. navodu iz listine kneza Trpimira, kojom je isti knez potvrdio stare darovštine crkvi spljetskoj i učinio joj nove u Lazanim (na obronku Kozjaka nad Sućurem) i u Tugarim u Poljici, nabrajaju se robovi, koji pripadahu imanju u Tugarim i po ostalim mjestima Mosor planine u Poljici. Na 3. mjestu iz zapisnika spljetske sinode oko god. 1045. „Masarum“ je pobilježeno uz županije cetinjsku, hlievanjsku, klišku, Omiš i Krbavu, kojih je župa mitropolitska crkva spljetska pridržala sebi prihode. Isto se razumije u 4. navodu, po kojem kralj Koloman potvrđuje nadbiskupiji spljetskoj sva prava i sav posjed, među kojima se nabrajaju i desetine Mosora sa svom velikom planinom poljičkom.

Po svim tim navodima razumije se, da Mosor nije bila kakva posebna županija, različita od poljičke, nego drugo lokalno ime za poljičku županiju, koja se je prostirala po Mosoru i okolo njega. Ista se stvar može bolje razumjeti po riečima Zvonimirove listine, krivotvorene 1338. god. (Rački Doc. VII, 114), gdje su nabrojena razna sela poljička i kazano je o njima, da „positae sunt *infra montes Massari*“. Tu su među ostalim selima Srinjine, Gata, Tugari, koja nisu izvan Poljice, nego baš u Poljici, o čijim medjašima je i sam Brašnić pisao polag poljičkog statuta XCIX., da je bila između Spljeta i Omiša, na sjeveru (ne, nego na zapadu. Op. ur.) bijaše joj granica rieka Žrnovica, na istoku i jugu rieka Cetina.

Ako ni dr. Rački u knjizi Documenta VII nije u kazalu (ad v.) spomenuo Mosor kao posebnu županiju, znači, da nije ni on odobravao Brašnićevo mnjenje. Op. ured.

¹ Brašnić (Nav. razpr. u „Radu“ XXV. str. 42) spominje još listinu kralja Petra Krešimira od 8. srpnja god. 1071., gdje piše: „Clissam suis cum pertinencijs“ (Parl. Ill. Sacr. V. 329) a u listini Kolomanovoj od god. 1103: „decimas . . . Clissae et eius districtus“.

² Početkom XV. vieka, sudeć po listinama kralja Ladislava dnevá 23. ožujka i 27. srpnja 1407. (Arkiv za povjest jugoslavensku, knj. VII, str. 68 do 70, u prilogu dra. Rački-a „Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju“), sterala se je kliška županija i sa sjeverne strane Kozjaka put zapada do sela Radošića „posita juxta confinia castris nostri Clissii“ (Nav. dj. str. 68) i rek bi, da joj je u to doba pripojena bila stara županija sminjska, jer druga navedena listina kaže: „villam Oszoje vocatam, in districtus de Chino comitatus Clissii“, ako ćemo da je ono Chino pogrešno tiskano ili pisano mjesto *Smino*. Svakako je Osoje ne daleko Klisa sa sjeverne strane Kozjaka. Op. ured.

znamenit. Na njemu su ruševine latinske *Salonae*, na kojih podigoše hrvatski kralji veličanstvene bazilike i opatije sv. Petra, gdje su se krunili i Sv. Stjepana, gdje su se pokapavali, izvan drugih Sv. Marije, Sv. Moisije i Sv. Bartula; tako i ostala mjesta, koja ćemo dalje spomenuti.

Gradovi.

1. *Klis*. Na ogromnoj klisuri od iztoka nad Solinom, između planine Mosora i brda Kozjaka, na razvalinama rimskoga *Castrum-a*, utvrdiše Hrvati drevni Klis, koji spominje listina bana Trpimira god. 852: *ex curte nostra quae Chusan dicitur* (Rački Mon. VII, 4.) tako i Const. Porf. *Κλιζυζ* (Ibid. 6.), te god. 978. kralj Držislav (Rački Mon. VII, 23.) i višekrat u sljedeća vremena. Bio nepredobitan, jer nepristupan sa svake strane. Iza mnogo pokušaja uzeše ga Turci gladom god. 1537. a naši preoteše god. 1648. Od malo vremena razoružan, još je u prvobitnoj cjelosti. I on ima svoju oblu kulu.

2. *Kuk*. Na jug Klisu, nad selom Kučine, spljetske občine, na vrh oštruljasta grebena Mosora, vide se ostanci gradića Kuka, što ga mletačko izvješće god. 1620. nazivlje: „*la fortezza di Cucu loco importantissimo*“. (Ljubić. Mon. VI, 161.) S njega na obsadi Klisa g. 1648. topovi najviše škodovaše tvrdjavi i prisiliše Turke na predaju.¹

3. *Kamen*. Iznad Stobreća u spljetskom polju posred seoca Komensko, diže se velika obla klisura i na njoj tvrda kula i ograda danas razkopana, a XVI. vieka često preotimana od Turaka i Splječana. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *Sasso citta murata situata in mezzo di una campagna sopra quasi un sasso*. (Starine XIV, 179.) Sad je razkopana do temelja.

4. *Solin—Lončarić*. Od solinskoga mosta na iztok usred polja vidi se jaka četverokutna tvrđava sa četiri jake kule na krajevima. (Sagrađena u XIV. vieku od spljetskoga prabiskupa?) Nju su Turci prvo uzeli, pak na Klis jurišali god. 1537. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: „*Salona overo Loncarich loco murato in forma di fortezza, edificio vecchio vicino al mare e alla fiumera di Salona*“. (Starine XIV, 179.) Davno je zapušten i provan.

5. *Kozjak*. Na Prosjeku između briega Grebena i brda Kozjaka diže se stara obla kula i srušena ograda. Mletačko izvješće god. 1630. spominje: *Coziak è luogo murato piccolo*. (Starine XVI, 180.) Valja da je stala straža

¹ U Krešimirovoj listini g. 1070. izdatoj u Ninu (Doc. VII, 82—3), te u onoj Stjepana II. izdatoj u Šibeniku 1088—9 god., spominju se župani „*zastobrinscius*“. Brašnić ni Zlatović ne obaziru se na te župane i ne traže županiju, kojoj bi mogli pripadati. Dr. Rački (Doc. VII, str. 513) broji među hrvatskim županijama po tim županima župu „*zastobrsko*“, a Kukuljević (Cod. dipl. I. 237) u kazalu, kao i Rački, zove ju samo „*Zastobrinje*“. Po sličnosti imena moglo bi se nagađati, da bude obstojala župa *stobrečka* između poljičke i kliške županije, te spljetske okolice. Toj maloj županiji mogla su pripadati sela Stobreč, Kamensko, Mravince i Kučine. Tad bi po Zlatoviću opisane gradove: *Kuk* i *Kamen* trebalo brojiti u toj županiji. Op. ured.

na obranu puta iz Zagorja Klisu, kao što je druga slična obla kula na iztok Klisa na briegu na prolazu iz Poljice i Cetine.

6. *Lučac-Sučurac*. Kaštel Lučac, kasnije Sučurac rad župne crkve Sv. Jurja *in Putalio*, jedno je od najstarijih mjesta, koje su Hrvati naselili uz morsku obalu solinsku. Povrh polja ban *Dux* Moislav sagradi crkvu Sv. Jurja, koju vladar *Dux* (vojvoda) Mučimir dosudi odlukom iz Biača g. 892. spljetskom prabiskupu, a do tada bijaše ninskoga hrvatskoga biskupa. (Farlat. IV, 209.) Kašnje je nješto u jug razprostranjeno i bedemom opasano.

7. *Ostrog*. Iznad kaštela Kambelovca povrh polja bijahu Hrvati načini gradac Ostrog, ali Latini boječ se, da će im prisvojiti polje, velikom silom iz Spljeta navališe, osvojiše i sviet u sužnje odvedoše. Toma Arcid. nekom radošću povieda, kako su ti sužnji gladom i svakom nevoljom pomoreni!

8. *Klobuk*. Iznad Kaštela Novoga posred polja bijaše Opatija Sv. Petra u Klobuku sagradjena od hrvatskih vladara na način tvrđave, u kojoj oni pribivaše i dieliše povelje. Danas puk nazivlje ostanke ogromnih zidina *Miri*. Spominje ga Const. Porf. medju gradovim: Claboca. (Rački Mon. VII, 400) i kralj Zvonimir god. 1078. (Rački. Mon. VII, 114.)

9. *Oprok*. Od sela Labina k jugu, izmedju prgometskih i labinskih brda, u trogirskoj občini, bijaše *Castrum Oproc*, što ga spominje Farlati (III, 335.) Mali zaselak Opor, kaže samo mjesto gdje bijaše.

10. *Biač*. Izmedju Trogira i Kaštelâ, na ruševinam rimskoga *Siclis*, hrvatski kralji sagradiše kraljsko selo *villa regalis* i nazvaše Biač. U njem su kralji stanovali i povelje dielili. Ondje ih spljetski prabiskup pohadjao i krstio izostale Hrvate. Danas od toga kraljskoga sela nikakve uspomene ne ostaje, do obnovljene crkve Sv. Marte, gdje je *Dux* Trpimir god. 892. napisao darovnicu: „*ante fores ecclesiae sancte Martae martyris, Actum est Biaci*. (Cod. Dipl. I, 73.) Na jugo-iztočnom kraju brda Sv. Nofra vide se velike gromile kamenjâ, možda ruševine tvrdoga gradea nad Biačem, a od podnožja brda k moru sterao se varoš *Villa*.

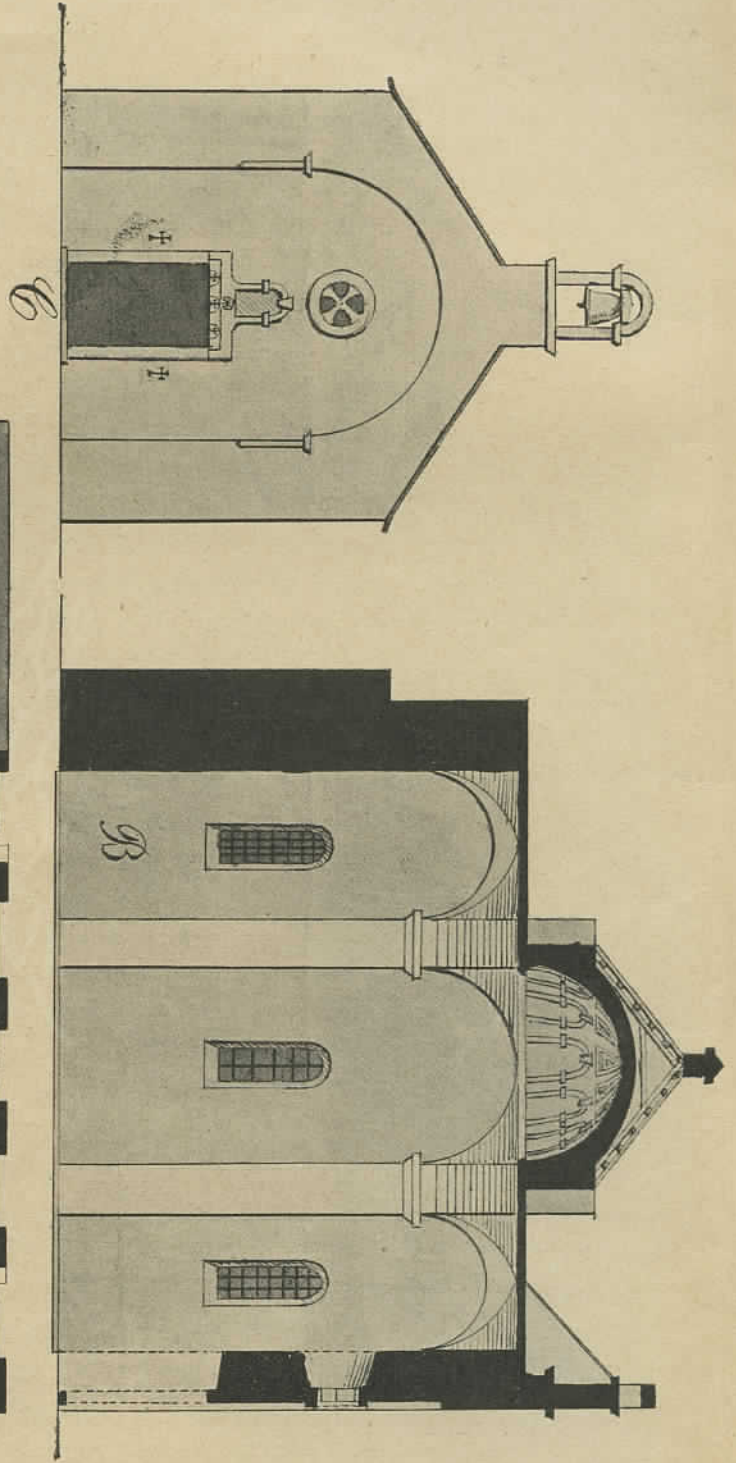
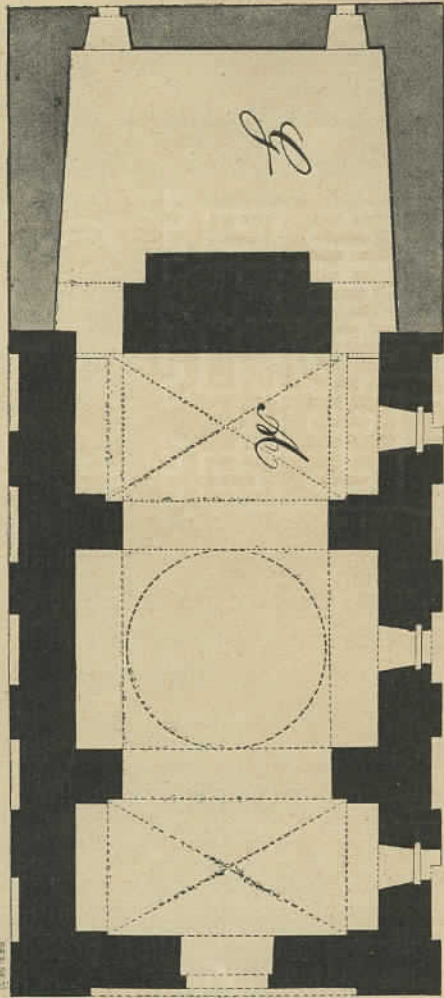
Crkva S. Petra u Omišu.

(Sa slikama.)

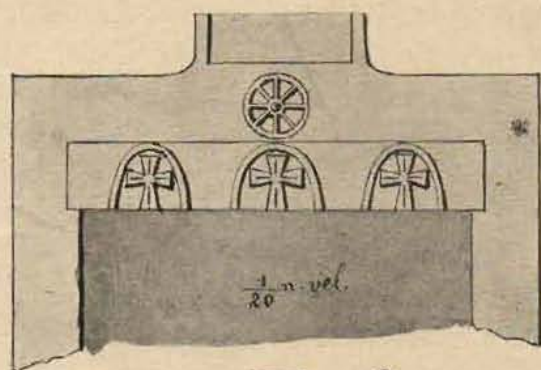
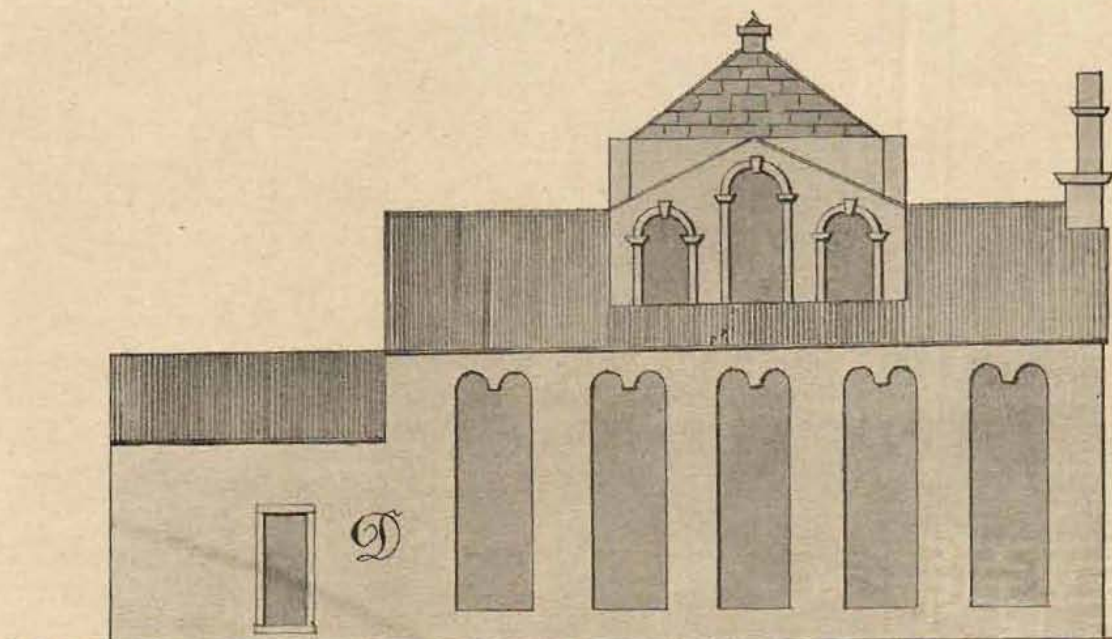
U prošastom broju ovog časopisa (str. 182) iztaknuo sam, kako je, do dneva današnjega dobro sačuvana, crkva S. Petra u Omišu spomenuta u dvie izprave iz druge polovine XI. vieka, po kojima se doznaje, da je hrvatski kralj Slavić sjedio u njoj skupa s banom Petrom i Sarubom i riešio pravdu izmedju Petra Črne i Tugarana; pa sam i naglasio, da je ona „do sad nepoznata narodna svetinja i pravi dragulj u povjesti hrvatsko-bizantinskog graditeljstva. Sad ću da to i obrazložim. Na priloženim tablicama prikazuje slika A tloris, B uzdužni presjek, C pročelje, D pogled na crkvu sa sjeverne strane, sve u ortogonalnoj projekciji u mjerilu od $\frac{1}{100}$ nar. veličine. Crkva je to malih protega (duga bez riznice [G u tlorisu] 9·25 m., široka 5·695 m.) okrenuta pročeljem k zapadu. Sastoji od jedne same ladje, koja je su četiri jaka nutrnja pašesterasta podpornjaka razdieljena na tri odiela: jedan srednji veći i dva pomanja s istočne i zapadne strane. Prednji i zadnji odio pokriveni su unakrstnim svodovima, srednji polukrugljastim bizantinskim kubetom dovoljno poduprtim od četiri polukružna luka uprta na podpornjake i četiri trokutna sferična *pendentifa* medju lukovima. Površine unakrstnih svodova i kubeta obliepljene su debelim stukom, u kojemu su izradjeni takodjer, od 1 do 2 cm. naskočeni, ukusni okviri. Tim je okvirima površina kubeta razdieljena na gornju kapu sa jedanaest dugoljastih istokračnih sferičnih trokuta, u kojima su naizmjenice grančice i golubice, i donjni pojas od jedanaest o sebi stojećih sliepkih zaokvirenih arkada, sa dobro naznačenim četverokutnim nadstupinama i ključevima luková. — Pročelje ima po sriedi 1·17 m. široka vrata sa dvostrukim nadvratnikom. Na donjem su nadvratniku (sl. E) naskočeno plohozvana tri nepravilna luka, kojih su polja urešena križevima pri kraju razširenih krakova; na gornjemu je u krugu urezan monogram Isukrstov u obliku osmerozrakasta kola. Taj monogram sastoji od prosta križa + i slova X, a nahodi se na kršćanskim spomenicima počamši od IV. vieka.¹ Upravo takav monogram u kolu nahodi se na sarkofagu nepoznatoga u Ravenni,² koji potiče iz VIII. vieka. Više nadvratnika je po sriedi mala uokvirena sliepa arkada sa naznačenim nadstupinama i ključem. Na sred pročelja je mali okrugli

¹ Stockbauer — Kunstg. d. Kr. str. 110, 118.

² Cattoneo — L' arch. in It. dal s. VI. al Mille str. 25.

prozor, kojega je sredina izpunjena kamenitim križem S. Andrije ili slovom X, koje, takodjer po starokršćanskom običaju, naznačuje monogram Isukrstov. S jedne i druge strane ulaza nahodi se uzidan po ploharezan latinski križ (sl. F) razširenih krajeva. Svi spomenuti krstovi na pročelju, uporabom i

oblikom, svjedoče za razdoblje od VIII. do X. vieka. Po 1·1 m. široke, a 0·1 m. naskočene dvie lezene na uglovim pročelja vezane su izpod lastavice sliepim polukružnim lukom, kojega su početci naglašeni nadstupinama tankih polustupića završenih s dolnje strane u obliku mensolâ. U vrh pročelja je mali prost pročeoni zvonik na jedan sami luk. Sjeverna i južna strana crkvnih platna obskrbljene su sa po šest lezenâ, naskočenih po 13 cm.,

koje su malo izpod strehe medju sobom sdružene parovim sliepih lukića.

Nad lukovima, koji podupiru kube, podižu se iznad zajedničkog krova crkvene ladje četiri zabata na lastavicu, od kojih su sjéverni i južni simetrično urešeni sa tri sliepe arkadice, od kojih je srednja viša, a zaokvirene su i imaju takodjer naznačene četverokutne nadstupine i ključeve. Ti zabati

zahvaćaju tek izvanjsku polovicu debljine dotičnih zidova, dočim se nutrnja polovina podiže do izravnjanja sa sljemenom lastavicā, te služi uporištem četverostranu šatorastu krovu, u vrh kojega je četverobridan kamen pokriven pločom, nad kojom je opet četverostran malašan onizak šiljnik, mjesto pinije.

Na sredini južnog platna svakog odiela crkvene ladje je po dugoljast, polukružno završen prozor, ne zaokviren s vanjske strane. Sva su tri prozora raznim načinom razdijeljena kamenitim rešetkama (*transennae*) na četvorinasta okanca. Pošto su prozori probiveni obzirom na samu nutrnjost, to oba pokrajna zahvaćaju svojom širinom i po dobar komad lezene.

Iztočna strana crkve će bit u postanku po svoj prilici završivala bar iznutra polukružnom absidom razstavljenom od crkve još obstojećim debelim zidom, poput onoga u crkvi S. Silvestra na otočiću Biševu,¹ na koji je naslonjen moderni otar. Do otara su s jedne i druge strane u istom zidu probivena vrata. U poznija doba bit će radi veće udobnosti razorili absidu i nadomjestili ju današnjom prostranijom riznicom. Nad jednim i drugim spomenutim vratima je u zidu izdubak, te je u onom od strane Evanđelja nezgrapan drven kip S. Petra, a od strane Poslanice iste vrsti kip S. Pavla.

Kako se razabire po gornjem opisu, omiška crkva S. Petra, svojim graditeljskim ustrojstvom, predstavlja poseban, prezlamenit i karakterističan stupanj razvitka ravenatsko-bizantinskoga sloga među Hrvatima na iztočnoj obali jadranskog mora. Prvi je to do sad na hrvatskom tlu poznati pokušaj prilagodjenja kubeta prosto bazilikalnoj osnovi, stopljenja centralnoga sa bazilikalnim sustavom — prava slika i proizvod križanja u borbi među iztočnom i zapadnom crkvom i kulturom, koja se je u hrvatskoj državi neobičnom žestinom vodila navlaš svršetkom IX. vieka, u doba postanka Focijeva razkola i u prvoj polovini X. vieka. Pogledamo li na četiri lastavice, koje obkoljuju i pritiskuju kube omiškog S. Petra, i tri sliepe arkadice na sjevernoj i južnoj, pa pomislimo li na četiri podpornjaka, što jih podupiru u nutrnjosti crkve, i sravnimo li cio taj sklop sa sklopom ravenatsko-bizantinskog križa dobro poznate crkvice S. Križa u Ninu, (vidi priloženu sliku na sljedećoj strani), kojoj je križalište pokriveno čunjastim kubetom, to ćemo odmah uvidjeti, da je osnova crkve S. Petra postala samo stegnućem popriečnog broda na ona dva para podpornjaka; a to nam oglašuju i lastavice jednako malo nagnutih strana i jednako urešene sa tri kratke jednako rasporedjene sliepe arkadice, kao što su one na zabatim krahova ninskog S. Križa. Možemo zato slobodno kazati, da je, na dalnjem stepenu razvitka hrvatsko-bizantinskoga graditeljskoga sloga, jednobrodna crkva S. Petra u Omišu jasna reminiscencija crkve S. Križa u Ninu

¹ Vidi moj opis iste u „Star. Prosvj.“ od o. g. Br. 3., str. 158.

i zato kašnijeg postanka. Samo je nužno iztaknuti, da je crkva S. Petra u Omišu jedina do sad poznata u Dalmaciji, koja nosi dobro sačuvano pravo starije bizantinsko polukrugljasto kube, bez trula oblikom i nutrnjim uresom slično kubetu carigradske S. Sofije, dakako u vrlo sitnu razmjerju; pa je sva prilika, da su taj oblik kubeta preneli na naše obale oni bizantinski svećenici, koji su u zadnjoj četvrtini IX. vieka dolazili u Dalmaciju, ili domaći kakav umjetnik ili svećenik iz svite bana Sedeslava, koji je putovao u Carigrad i boravio na dvoru velikog cara Bazila Makedonskoga.¹ Tako se može najbolje da protumači na hrvatskom tlu pojav jako naglašenog dapače karakterističnog motiva bizantinskog graditeljskog sloga, koji se je u toj

crkvi pridružio ravenatsko-bizantinskom motivu ninskog Sv. Križa. Ta ninska crkva postala je prilagodjenjem ravenatsko-bizantinskoga sloga hrvatskom ukusu i shvaćanju, jer ona ima istu križnu osnovu kao crkva SS. Nazarija i Celsa u Ravenni,² iz prve polovine V. vieka, i ima na zabatim kao i ova one tri slipe arkadice medju lezenama, samo skraćene. Ali ninski S. Križ nije puko oponašanje spom. rav. crkve, nego se razlikuje od nje dodatkom dviju polukružnih apsida na popriečnom brodu, valjastim zidom oko kubeta, mjesto četverostranog, i čunjastim kubetom mjesto odkinuto krugljastoga. Ninska crkva S. Križa treba da je porieklom starija od IX. vieka, kako se je to već dokazalo i po nadpisu s nutrnje strane ulaznog joj nad-

¹ T. Smičiklas — Pov. Hrv. I. str. 191—2.

² Reber — Kunstgesch. d. M. A. 41.

vratnika¹ i po plohoarezanom uresu s vanjske strane istoga, dočim ova S. Petra u Omišu, po prije rečenom, pristaje u doba od zadnje četvrtine IX. do početka X. vieka Eitelberger je bio toga mnjenja, da crkvice bizantinskoga sloga u Dalmaciji na neki način označuju negdašnje prostiranje grčke crkve, jer da se može kao stalno uzeti, gdje ima takovih crkava, da je tamo vladao bizantinski upliv,² i nije se varao, jer se takovih crkava ne nahodi daleko od dalmatinskoga primorja, gdje znamo, da se je najjače prostirao taj upliv.

Tlorisom je crkva S. Petra u Omišu posve slična crkvi S. Luke u Kotoru.³ One se pak najviše razlikuju u posvodjenju. Dočim su prednja i zadnja prostorija crkve S. Petra pokrivene unakrstnim svodovima, istoimene prostorije S. Luke posvodjene su šiljastim svodovima. U crkvi S. Luke pendentifi su na dvoje razdijeljeni, kako je razumjeti po opisu g. Stratimirovića,⁴ a kube neima pravilnog čisto okružnog dna, niti je sferično, nego parabolčno, poput onoga bivše hrvatsko-bizantinske bazilike S. Eufemije u Spljetu.⁵ I izvanjština kubeta na crkvi S. Luke nije četverostrana kao na omiškoj crkvi S. Petra, nego valjasta, pa zato ne spominje više postanak graditeljske osnove iz križa grčkoga, nego zastupa daljnji stepen razvitka graditeljskog ustrojstva na temelju osnove omiškog S. Petra. Na pročelju kotorske crkve Sv. Luke opaža se ista velika sliepa arkada kao i na omiškom Sv. Petru, dočim joj se samo na južnom platnu opažaju tri razdaleke lezene, a četiri na polukružnoj apsidi. Sva je prilika dakle, da je crkvi Sv. Luke u Kotoru, koja je gradjena tek 1195. god.⁶ crkva S. Petra u Omišu mogla biti uzorom. Ta jesu Kotorani u ono doba često mogli dolaziti u Omiš i biti s njim u političkom i trgovačkom odnošaju, kako nam to dokazuju sljedeće izprave. God. 1080.⁷ Petar Črne, utemeljitelj crkve S. Petra u Selu kod Srinjina⁸ u Poljici, a ne daleko Omiša, kaže, da je u Kotoranâ kupio Petra Drakulu za tri solida (svakako zlatna). God. 1167. nahodimo, da su Kotorani sklopili bili mir s Omišanima, koji je imao trajati do devetoga koljena, te da se je omiški knez Nikola sa svojim srodnicima i podložnicima zakleo na Evangjelju božjemu (tako piše u dotičnoj izpravi) podknezu kotorskomu i svim Kotoranima, da će uzdržati mir i da neće (Omišani kao gusari) napadati kotorske brodove; a, ako im Kotorani budu činiti pravicu, da neće navaljivati na brodove, koji budu dolaziti u Kotor od Molunte do Privlake.⁹

¹ „Star. Prosv.“, god. I., br. IV., str. 258.

² Die mittelalt. Kunstdenkm. in Dalm. str. 168.

³ Gj. Stratimirović — „О прошлости и цемарству Бове Которске“. Таб. III.

⁴ Nav. dj. str. 21.

⁵ Eitelberger — Nav. dj. str. 293—295.

⁶ Стратимировић — Нав. дј. стр. 21.

⁷ Rački — Doc. VII. str. 134.

⁸ Поп Петар Каер — „Двије опатије Св. Петра Гумајскога и Св. Стјепана де Пинис“ — стр. 9—39.

⁹ Kukuljević — Cod. dipl. II. str. 79.

Ovdje mi je još opaziti gosp. Stratimiroviću, da ako su neke crkve u Srbiji, kao crkva Vavedenija u potkrilju planine Ovčara, postanjem iz XIII. vieka,¹ stara crkva u Drobnjacima i u manastiru Podmalinskom, pa u selima Duži i Petujici, po svojoj osnovi istovetne crkvi Sv. Luke² u Kotoru, to ipak ova nije nego posredujući spomenik medju oblicima omiškog S. Petra i onim spomenutih srbskih crkava, dočim se omiška crkva S. Petra ima svakako smatrati *pralikom* i kotorskoj i spomenicima srbskima, tim više, što se na pobočnom platnu spomenute crkve Vavedenija vide medju lezenama onakvi parovi lukova, kao što su i pod strehom omiškog Sv. Petra.

F. Radić.

¹ Valtrović — *O προδρομος* str. 12.

² Стратимировић — *Нав. дј.* стр. 33.

Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(O p a s k e.)

Приорѣје

Vid Vuletić-Vukasović.

IX.

Srijeda :

† 4СЕН ЛЕЖИ ІКНЕІІІ(7Б) РІІІ4ДНВОИ ВЛАТИКО
ВНѢБЪ ѽ МОИ ВРНМЕ НАНСОЛН МХЖБ
ѽ АХБР4В4ХБ БНХБ

Na glavi stećka :

4/ ВБ РЕБЛАВБ СЕН СѢВЕ
ГРХБ4ВБ
ІКОВ4ВБ

Čita se :

† Asei leži knez/ Radivoi Vlatko-
vić/ u toi vrime naiboli muž/
u Dubravah/ bih/
A/ v/ Reblav/ sei sječe
Grubač/
Kovač/

Interpretatio latina :

† Hic jacet comes Radivoi (Martinus?) Vlatković isto tempore optimus vir in Dubrave fuit

Et in Reblave hic sculpsit

Grubač

Faber (cuniculator).

Poznat je u povjesti vlastelin Hercega Stjepana i kralja bosanskoga Stjepana Tomasevića, vojvoda НВ4ННШБ ВЛАТИКОВНѢБ 1454—61. M. 468. 488. cf. НВ4ННШБ. — Vojvoda Humski 4ГХСТННБ ВЛАТИКОВНѢБ 1488. M. 538. — Vojvode Ж4РІКО Н Т4ДНН ВЛАТИКОВНѢБ 1488. M. 538. Sva su ova trojica braća pomenutomu Ivanišu, a njegov je otac knez ВЛАТИКО, biva imao je ove sinove: vojvodu Humskoga Ivaniša, a ostali su bili knezovi: Marko, Žarko, Radivoj, Andrija, Bartul i Tadija, 1452. pokojni. M. 451. (V. Рјеч. из књ. ст. срп. од Гј. Daničića — I. str. 122—123.) Kraljica bosanska Marija iz Hrvatske se skloni u Spljet i ondje je prebivala

još prosinca 1466. u samostanu sv. Stjepana uz gracke zidine. Bilo je š njome dosta bosanske vlastele, te su ostavili nesretnu domovinu, a ovdje je u prve ubrojiti vojvodu Humškoga, spomenutoga Ivaniša Vlatkovića. Kraljica je umrla u Ugarskoj, te mi nije poznato, je li je pratio kogod od porodice Vlatkovića, a svakako je knez Radivoj ostao na domu, gdje ga je i smrt zatekla u Humskoj, što nam svjedoči navedeni natpis. — Osim toga ova je porodica bila u doticaju s Hercegom Stjepanom, a osobito Radivoj, te se protivio Vukčićevoj sili, koja nije imala ni kraja ni konca, al tomu nije ovdje mjesta, pa je na dugo spomenuto u M. Serb. str. 451., biva: CCCLXV. 1452. 25. martii. Vrtar. — Ivaniš, chlmensis vojevoda, et cognati foedus faciunt cum Ragusinis contra herceg Stephanum Vukčić. „Ovdje su spomenuta rečena braća Vlatkovići, a tako isto na str. 453. M. serb., dočim na str. 480. dne 25. ožujka 1458. piše se: Ivaniš, chlmensis vojevoda, et cognati ejus fatentur se accepisse à Ragusinis „provisionem“.

U drugoj polovini XV. v. nespominje se u listinama rečeni Radivoj, t. j. od god. 1458. unaprijeda, jer je rečene godine uz braću spomenut, pa rek bi, da je umro ili se odalečio od javnosti, biva prekinuo odnošaje.

Natpis je bio objelodanjen u Slovincu, al nepotpuno, zatim u Viestniku 1883. str. 120 uz popravke u Viestniku XIII. 1891. br. 3 (na zavojku pod br. VIII.), onda u „Die Bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters von dr. Ćiro Truhelka“ na str. 35—36. (8. Oplčić 3), a napokon u „Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini“ (VII. 1895. 2. str. 260—261.), dakle iste godine kao u njemačkomu izdanju (Wien, 1895. In Commission bei Carl Gerold's Sohn), što treba zabilježiti, jer ondje nema facsimila niti se spominje ime *majstora* (kovača) itd., dočim je to navedeno u rečenomu „Glasniku“, kaonuti što je to od velike znamenitosti, pa se na to gospodiu dopisnik „Glasnika“ napose i osvrnuo.

Spomenik je na Oplčićima, u Dubravama, biva to je stećak naslonjen, a u vrhu ravan. Dug je 2.20 m., šir. 1.10 m., vis. bez naslona (potstavka) 0.60 m. Na ovomu je stećku natpis, kako sam kazao, razdjeljen na dvoje, te ispod natpisa, gdje je zabilježen ПРХБ4АБ IC0B4АБ, ukresane su tri životinje (postepeno velike). Životinja u niže (s desne strane) ide put lijeve, a druga (poveća) zavrćena je repa i okrenuta je put desne. Treća je najmanja, te rek bi, da pokazuje *vasku* (psa). Sprijeda je navedeni natpis ... ПАНБОН ВЛ4МICOBHАБ ... Opazit mi je, da su slova čisto ukresana, al su retci krivi, baš kao da je kresano bez ikakve crtarije, a tomu ni traga u *facsimilu*, te je i krst drukčije udaren †. U drugomu je dijelu ispušteno 4, pa, uz ostalo, neznam što bi kazao na tumačenje u „Glasniku“ ВРЕСА Л4ВБ (*insidiatur leo*), jer bi to bila prva na ozbiljnijim stećcima,¹

¹ To se može kazati o mački, a o lavu je: ... *leo ruget quem devoret* ... — *lav će rikati itd.*

te je najbolje učinio g. pisac, da taj dio nije ni spomenuo učenijem Nijemcima, pa je ostalo, Bogu hvala, *inter nos* . . . G. dopisnik je priopćio dosada šestnaest imena КОВАВЪ, pa jih nije potreba ponavljati, jer su većinom poznati čitateljima „Viestnika“, al' mi je opaziti, da to nijesu КОВАВЪ (Schmied-faber), kako kaže g. dopisnik, nego prosto *kamenari*, jer po otocima (gdje je najstariji jezik) još se neka mjesta zovu *kovnici*, a to su baš zapuštena *kameništa* (cave = rudnici), pa bi bilo suviše, da spominjem *Samokov*, *Nakovan* itd. Mješte „Glasnikova“ ВРЕСА ЛАВЪ u istinu je 4 ВЪ ВРЕСАВЪ, što je mjesto, gdje je stećak usječen, te je za to usporediti „*Korijeni*“ itd. Gj. Daničića str. 22. pod *rebrani* (laterarius), biva uz Dubrave su bile i *Reblave*, što znači prosto strane kakva mjesta, pa i dan današnji na otoku Šipanu (kod Dubrovnika) krševite strane istoga otoka zovu se *Rebra*.

Dosljedno je ovo razlaganje: biva, *kovač je usjekao biljeg na Reblavama* (= Rebrâma), a to su obično *kovači udarali*, n. p. N4 ПЕТРОВЪ ПОЛЪ, N4 СВОН БШПННН N4 БШНОГХЪ, N4 СВОН ПЛЕМЕННТОН ОДМНРВНН itd., a nikada nijesu tumačili slike, pa osobito КОВАВЪ ПРЪСАВЪ, koji bi bio, kaonuli ozbiljan čovjek, ukresao kakvu molitvicu, kao što je na Boljunima: МОЛЪ СЕ БОЖЕ ПОМНЛХН МЕ МНЛОСНН ТВЕ, pa i tako poznati *kovač* nebi u dvije riječi ukresao tri pogreške ispred lava (a to bi mogla biti i druga životinja ili zvijer), kad to nije običavao na drugijem biljezima.

Tko je bio zaslužnitelj hrvatskoga kralja Slavića?

Vladavina hrvatskoga kralja Slavića (1074.—1075.) pruža nam još uvijek nerazjašnjenih okolnosti, po kojima se je isti uspeo na prijestolje, a po njezinoj kratkotrajnosti, prouzročenoj normanskim nartajem na hrvatsko-dalmatinske žale i po konačnoj tragičnoj i tajinstvenoj sudbini kraljevoj, žalobno je to i još malo odgonetnuto poglavje naše narodne povjesti na izmaku XI. stoljeća.

Komu je vjerovati u biće i djelovanje neke Nemeze ili odmazde u povjesti, naći će ju nekako potvrđenu u kobi nesretnoga tog kralja: doviuuu se spletkom i po svoj prilici više silom nego milom prestolja¹, izgubi poslje kratkodobnog vladanja nasiljem tuđjih pustolova krunu, slobodu a valjda i život, te nam izmiče tako s vida, da mu ne osta ni traga ni spomena.

Da nam nije srećom sačuvana iz arkiva bivšeg tkonskog samostana Sv. Kuzme i Damjana izprava poslanika pape Grgura VII., Gerarda nadbiskupa sipontskoga, koja se odnosi na bivši samostan Sv. Ivana u Biogradu na moru, koja počimlje riečima: *In anno 1075 ab incarnatione domini nostri Jesu Christi mense novembris. Ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatiae caepit . . .*², jamačno bismo ostali bez svake obaviesti o zaslužnjenju kralja Slavića.

Dvoje se nameće medju inim povjestniku i domoljubnu čitaocu, razmišljajućemu ob ovim kratkim ali kobnim uvodnim redcima spomenute izprave: tko je bio kraljev zaslužnitelj, taj tajinstveni „comes Amicus“, i kakova je bila dalnja sudbina nesretnog zarobljenog kralja?

Dočim riešenje prvoga pitanja sačinjava naš zadatak, o drugom se može donekle samo nagadjati, te se moramo, dokle nas ne bude iztraživanje napredujuće povjesti inače poslužiti, zadovoljiti s onim, što je pok. Rački pisao o tom predmetu, naime da nam o sudbini kralja Slavića ništa izvjestna poznato nije, te da je po svoj prilici zarobljen poginuo.²

Prvim su se pitanjem, da spomenemo samo prvake povjestničke, bavili: Gfrörer, Smičiklas, Būdinger i Rački.

¹ Rački: *Borba južnih Slovena. Rad XXVIII. str. 149.*

² *Borba j. Slov. Rad XXVIII. str. 156; pa „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075.“ Rad XIX. str. 95.*

Smičiklas u svojoj „Povjesti hrvatskoj“ (I, str. 251), kaže sa Gfrörerom sliedeće: „A opet dogodi se čudna stvar. U isto vrijeme¹ bude kralj Slavić uhvaćen od nekoga vojvode, koga listina zove „Amicus“. Čini nam se, da je Gfrörer dobro preveo onu oznaku iz spljetskoga sabora, gdje veli: „u vrijeme, kada je“ (Comes Amicus) „prijateljski knez kralja Slavića u sužanjstvo odveo“. U obće se misli, da je to bio neki knez normanski, a Normana toga imena neima, niti ne može biti. Veliki papa Grgur VII. sdužio se je, mislimo, s nekimi knezovi dolnje Italije, sdužio se je s nezadovoljnici u Hrvatskoj i tako pade žrtvom kralj Slavić“.

Toliko Smičiklas, usvajajuć mnenje Gfrörerovo. Malo niže moći će blagi čitatelj prosuditi, u koliko su oba na pravom ili krivom putu; svakako pak nešto smjelom nam se čini tvrdnja, što se ne da premučati, „da Normana toga imena (Amicus) nema, niti ne može biti“. Istim bi se pravom moglo posumnjati o talijanstvu otkrivatelja Amerike, jer ga nazvali i „Columbus“ i „Colon“ — ili našim Zrinskijem zatajati hrvatstvo, jer jih Madjari prozvali „Zrinyi“, a Niemci pače nekoč i „Serin“ itd.²

Kud kamo još manje je uspio Bűdinger u svojoj knjizi „Ein Buch ungarischer Geschichte (1058—1160)“. Buduć prihvatio misao, da je Slavić svrgnut uslied unutrnjeg prevrata, prouzročenog po hrvatskim boljarima, vidio je u velikaškim imenima *Drugan*, *Druzina*, *Pribidrug*, kojih nosioci bijahu vršnjaci Slavićevi, tobože hrvatske originale za latinski prevod „Amicus“.³

Ne trebamo se čuditi, što je naš slavni povjestnik, pokojni dr. Frano Rački, pri proučavanju toga pitanja, njegovom se riešenju tako primaknuo, da je malo pomanjkalo, da ga nije riešio sasvim.

U nekoliko nam redaka valja razložiti Račkijev postupak u iztraživanju toga pitanja.

Farlati bo već je bio naslutio, da imademo u osobi tajinstvenog Amika nazrievat normanskoga vodju toga imena — ta nasrtaj došao je iz južne Italije, tadanjeg siela ratobornog, požudnog i pustolovnog skupa vitezova normanskih — nu pošto mu ne podje za rukom, da navede takovoga Normanca, valjda s pomanjkanja vrela, zabaci tu svoju namisao.

Rački pak usvojivši po Farlati-u zabačenu misao, bio je, kako to dokazuje njegova oštroumna razprava „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075.“⁴ sretnije ruke. Nadje na ime u pjesmotvoru⁵ dvorskoga

¹ Smičiklas misli, da se je za saborisanja crkvenih otaca u Spljtu sbila koli normanska navala, toli kraljeva katastrofa.

² Glede promjena, što jih je ime „Zrinski“ tekom vremena pretrpilo, sravnj Lopašić, „Hrvatski urbari“ 173 itd.

³ Rački, „O zarobljenju hrvatskoga kralja Slavića god. 1075“. Rad XIX, str. 92.

⁴ Rad XIX, od str. 91—97.

⁵ Historicum poema de rebus Normannorum in Sicilia, Apulia et Calabria gestis, usque ad mortem Roberti Guiscardi ducis, scriptum ad filium Rogerium etc. apud Muratori. Scrip. rer. ital. V, 207; Pertz IX, 273.

pjesnika Vilima puljskoga stih, u kojem se opisuje slavodobitna bitka Normanaca (Galli) protiv Bizantincem (Argi), te se ujedno i spominje ime glavnoga junaka u tom boju — Gualtera, sina Amikova.

Podpunosti radi navesti nam je taj stih (lib. I, v. 333 i d.):

„Cumque diu pugnam, Gallis patientibus, Argi acriter instarent, victores iam prope facti: proripitur subito medius *Galterus* in hostes, Normannos hortans ad bella redire fugaces; ipse electorum comitum fuit unus *Amici* filius insignis“¹

Tim je barem u prvu ruku dokazano, da je ime „Amicus“ bilo poznato i u porabi kod Normanaca, akoprem je bez sumnje, da je oblik „Amicus“ samo romanizirani dvorski, za drugi narodno-normanski toga imena, nama nepoznati.

Rački je u načelu pitanje riešio, ta „Amicus“ bijaše ime normanskoga vojvode onog doba. Nu naš si je povjestnik s druge strane sam sasama sviestan bio, da ako je i sgodno glede upitnog imena „Amicus“ samoga sud svoj izrekao bio, nije bila napisana zadnja rieč ob osobi pravoj, koja noseći to ime ujedno i bijaše zaslužnjiteljem kralja Slavića.

I zaista nije „Račkijev „Amicus“ onaj u zadarskoj listini spomenuti, te ne stoji u nikakvoj svezi sa nesretnim hrvatskim kraljem.

Da pronadjemo pravoga Amika, valja nam se letimice osvrnuti na normanske događaje onih vremena u koliko se tiču roda „Amicus“.

Preglednosti radi priobćujemo rodoslovje te kuće, u koliko se je dalo sastaviti po već spomenutom Vilimu apuljskomu, po Amatu Montocasinskom i pomoćju izpravâ.

Rodoslovje roda „Amicus“ :

Amicus I. (nije došao u Italiju).

Petrus (Petricus) Magnus

gospodar grada Tarenta.

Gotfried²

† pred 1072.

Rikard

pri smrti očevoj
mladoljetan.

Petrus II.

supruga: Advisa tutor
učeka Rikarda.

Gualter

gospodar grada Civitate.

Amicus II. ili Amicetta

gospodar grada Giovenazzo

Guiffred²

sebastos bizantinski.

Petar i Gualter, sinovi Amika I. (koji nije ni došao u Italiju), bijahu medju prvimi Normanci, koji se u južnoj Italiji nastaniše. Pri diobi zemljišta (god. 1043) medju dvanaesticom normanskih vodja, zadobije Gualter grad Civitate, a Petar grad Tarent sa područjem.

¹ Rad XIX.

² Čita se ovo ime u listinah: Guiffred odnosno Gotfried, Godfried, Gosfried i Lofredus.

Kad no Robertu Guiskardu ponarastoše krila, te je svom silom ciljao na usredotočenje vlasti u svojoj osobi, prva mu je bila, da kuša pokoriti si njemu inače posve ravne normanske vodje.

Tada bijaše rad Amika I. uporište pravedne i žestoke borbe proti tim težnjama Robertovim.

God. 1059. dao je taj silnik junaka Gualtera osliepiti, a to nam može služiti dokazom, da je morala biti borba ljuta i okrutna. Djelatnost tog moćnoga roda pokazuje nam se najbolje u činjenici, što je ta obitelj, složiv se sa istomišljenici i osloniv se o carstvo bizantinsko god. 1060., 1064. i 1066. dignula stieg slobode (dakako feudalne, osobne) proti težnjama samodržca.

Za vrijeme prve siciljske vojne (oko g. 1070.) podigla se je opet silna buna apuljskih velmoža proti Robertu Guiskardu. — Duša iste bijahu ponovno članovi roda Amikova, Petra II. i Amicus II. (Amicetta).¹

Još jedan put, i to god. 1078.—1079. vidimo braću na čelu velike urote, naperene proti omraženom dušmaninu.

Tom prilikom mogao je pjesnik Vilim puljski, opisav obsadu grada Trani-a (travanj 1078.) u svojoj apologiji pjevati (lib. III. v. 390):

„Trani, cuius erat laus clarior, urbe recepta
se Juvenacenses dedunt et Buxilienses;
Buxiliae² Petri fuerant, *Juvenacus*² *Amici*,
Cui patruus Petri pater extitit. *Hunc* quia fratri
Contulit auxilium, *dux oderat* et *quia fines*
dalmaticos sine velle suo temptavit adire“.

Između g. 1078.—1080. odpor normanskih velikaša, a š njime takodjer onaj članova Amikova roda, skršen je, te nastaje vae victis! — tko se svojevoljno ne pokorava, lišen je slobode i posjeda; oni pak, koji su se ponajviše u toj ogromnoj borbi iztahnuli, krvniku su izručeni.

Amiku II. podje za rukom, da pobjegne u Carigrad, gdje nadje utočišta na dvoru bizantinskom. God. 1093. nije više u životu, čemu nam služi dokazom listina, izdana sinom njegovim Gotfriedom³ (Guiffred, Gosfried), kojom potonji potvrđuje samostan Svete Marije na otoku tremitskom u

¹ Amato Montecassinski VII, c. 1—6.

² Buxiliae i Juvenacus zovu se sada Bisceglie odnosno Giovenazzo, te su neznatni gradići apuljski na obali Jadranskoga mora.

³ 1093., kolovoz; Campo marino:

In nomine domini. Ego Guiffredus comes et sebasto imperiali et filius quidem bone memorie Amici comitis, dum pergerem in partibus Dalmatie, fui veniens in insula, que Tremiti vocatur, et perrexi ad ecclesiam sancta dei genitricis et virginis Marie causa orationis — omissis —
zaključak:

Anno ab incarnatione domini MXC, III indictione, mense Augusti. Feliciter † Ego Guiffredo comes itd.

Ex Chartulario Tremicense saec. XII., fol. 27b (Biblioteca nazionale, Napulj) Sravni L. von Heinemann: Zur Entstehung der Stadtverfassung in Italien, str. 68. Lipsko 1896.

posjedu zemljišta, što no mu je bio već poklonio pokojni njegov otac Amicus II.

Iz ovoga kratkoga pregleda normanskih povjestnih događaja za gospodovanja Roberta Guiskarda pogledom na velikaški rod Amikovaca, biva jasno pomoću rodoslovne tablice i usporedjenjem onih dvaju citiranih stihova iz pjesmotvora Vilima apuljskoga:

1. savniviši rodoslovje sa stihom 333. (lib. I), da Račkijev „Amicus“ nije nitko drugi, nego praotac tog roda — Amicus I., kao takav otac Gualterov, a ovaj potomji dosljedno „Amici filius insignis“;

2. da Amicus I. nije mogao zaslužjiti kralja Slavića, jer prestar nije sa sinovima krenuo u južnu Italiju, nego je ostao u Normandiji, te po svoj prilici g. 1075. nije više živio;

3. da je zaslužjitelj kralja Slavića *nepobitno Amicus II.*, unuk Amika I. i sin Gualterov, najprije privrženik, a kašnje ljuti protivnik Roberta Guiskarda, koji je na njega medju inim i radi toga zamrzio, što je proti njegovoj volji (vojvodinoj) na dalmatinske krajeve navalio bio: [Hunc (Amicum) . . . dux oderat, . . . quia fines dalmaticos sine velle suo (ducis) temptavit adire].

Time mislimo, da nam je, sliediv po pok. Račkome naznačenu stazu, pošlo za rukom priveriti kraju riešenje pitanja, koje je već bilo prošlo u inventar naše povjestničke ropotarnice, poput mnoštva drugih pitanja, koja još čekaju uzkrisitelja svojega.

Pregusta je jošle tama, što leži nad onim povjestničkim događajima, koji pradjedove naše lišise jednom kralja i dovedoše kraljevstvo na rub propasti, a da bi se već sada moglo doći do konačnih zaključaka o pravim uzrocima normanske kobne one navale pod vodstvom sada više ne tajinstvenog grofa Amika. Nu pripíše li se ta vojnika bud prirodjenom tradicijonalnom osvojiteljnomu nagonu Normanaca,¹ što pako želji onih velikaša normanskih, te su stenjali pod krutim centralizujućim težujama vojvode Roberta, da si po primjeru drugih sretnijih vršnjaka steku nov zavičaj, utemelje nova kraljevstva na

¹ Zanimivo je tom prigodom navesti činjenicu, koja je dosele ostala ne iztaknuta od naših povjestničara, t. j. da je već godine 1066 (u svibnju) Godfried, bratić Amika II. (savnj rodoslovje), nakanio bio navaliti na Dalmaciju.

O tome čitamo u kronici južno-italskoga ljetopisca Lupa Protospataru za god. 1066.: Lofredus comes, filius Petronii, voluit ire in Romaniam cum multa gente, sed obstitit illi quidam ductor Graecorum Mambrita.

Prof. L. von Heisemann auktoritet za povjest Normana u južnoj Italiji, tvrdi da se ima „Romania“ čitati kao „Dalmatia“, te da Godfried nije ostao pri nakani udariti na naše krajeve, nego da ju je i izveo. Nu dokaze ostao nam je dužan. — Eto iznova primjera, kako član roda Amikova, baš za najžešće borbe sa Robertom Guiskardom, snuje po svoj prilici proti njegovoj volji, da udari na zemlje prekomorske. Amika II. istom je pridržavao, da izvede 9 godina kašnje bratićevu osnovu.

tudjem ali nedalekom žalu¹, bud još i veoma vjerojatnoj namisli, kao da možda služise orudjem trećim političkim čimbenikom, kao vojskovođe (papi, Bizantu ili hrvatskim nezadovoljnikom²) — svakako se može najvećom sigurnošću utvrditi, da je upitna navala plod političkih osnova osoba, stojećih u skrajnjoj opreci s onodobnim ciljevima Roberta Guiskarda. Upravo onda (između 1075. i 1078.) išao je silni vojvoda za tim, da brakom maloljetne si kćeri Jelene sa carskim sinom Konstantinom utvrdi odnošaje prema dvoru bizantinskomu. Došlo je do zaruka, te kćer odpravljena u Carigrad, da bude po bizantinsku odgojena.

Lahko si možemo s toga protumačiti mržnju vojvodinu na promicatelja poduzeća, koje mu je moglo pomrsiti sve račune, pošto je Dalmacija još uvijek, ako i više formalno, spadala pod vrhovno gospodstvo bizantinsko.

Obara se time ono, što je pokojni Rački naveo u prilog neke tobože prema Bizantu neprijateljski gojene politike vojvode Roberta Guiskarda pred godinom 1080.³ Nema sumnje, da je za slavom i gospodovanjem pohlepni moćni Normanac već i pred god. 1075. snovao ob osvojenju iztoka, ali istom g. 1080. dao se je, izkrcanjem ogromne vojske u dračkoj oblasti, na ostvarenje svojih daleko sižućih osnova.

Ne smijemo pri svrsi ove razpravice mimoći veliku nestašicu viesti, koje izravno govore o navali normanskoj i njezinom vodji. U prvom mislimo redu, da je tomu pomanjkanju uzrok taj, što je bez sumnje tekom vremena izginulo mnogo povjestničkog gradiva, tičućeg se upitnog događaja; nadalje mnijemo, da ne ćemo pogriješiti pretpostavljajuć, da je možda sa strane mletačke prevladalo mnogo taštine i šovinizma u tom pravcu i da su Mlečići cijelu slavu pri odbijanju Normanaca htjeli sebi prisvojiti, premućavši tako, u listinama i kronikama do nas doprlim, žrtve i napore Hrvatske (o kojih ne smijemo sumnjati) i nesreću njezinog kralja.

Oskudicu pak normanskih izvora o rečenoj navali imademo sebi tako protumačiti, što do nas došle viesti potiču beziznimno od pristaša i plaćenika Roberta ili njegovih nasljednika, dakle od dvorskih pjesnika, ljetopisaca i državnih povjestničara, koji su, milom kruhu za volju, onako morali pisati, kako su jim gospodari naredjivali, ili kako su mislili, da će njima ugoditi. Gospodarom tim dakako nije stalo do toga, da se uzveliča slava njihovih protivnika, tako n. pr. ako i Amiku ne podje za rukom, da osvoji

¹ Bilo je to za Normance svakdanji kruh navaliti na tuđe krajeve, te jih, ako im sreća posluži, osvojiti. Imade nebrojeno mnogo dokaza za to — ta to sačinjava njihovu povjest; po tome su došli na glas. Najčuvaniji primjer njihove osvojiteljne prekomorske politike jeste zaposjednuće Engleške po Vilimu „osvojitelju“ (rujan g. 1066.).

² Za tu namisao vojuje listina od 8. velj. g. 1076., kojom se neki dalmatinski gradovi obvezuju mletačkoj vladi: „da se nesmije od sad u buduće odvažiti nijedan od njihovih gradjana pustiti Normanca ili drugog kog tudjina u Dalmaciju itd.“ Srvani Rački, Rad XIX. str. 94. Slično pripovieda i *Chronicon venetum* XII. 248.

³ Rad XIX. str. 95 i dalje; Rad XXVIII. str. 155 i dalje; Rad XXX. str. 78 i dalje.

Dalmaciju, to je svakako, zarobiv okrunjenog gospodara napadnute zemlje, pribrao veliku slavu, svakako vriednu, da joj se potomstvu, a naročito normauskomu, sačuva uspomena; nu to se ne sbi, i tako se je moglo dogoditi, da normanski povjestnici o Amikovom poduzeću a ma ništa ne znadu pripoviedati, službeni pak pjesnik, kako vidismo, zauzdao je polet svog Pegaza na toliko, što nam je samo znao u jednom jeditom redku svog ogromnog pjesmotvora pričati o tom dogodjaju, ne da ga proslavi, već da nam kao pravi *officiosus* prikaže gujev vojvode, što se je nešto bez njegove privole, dašto i proti njegovoj volji, moglo poduzeti! Ujedno zašuti sasma Amikovo glavno djelo, zaslužjenje kralja hrvatskoga.

Sa istarskoga žala na dan Sv. Stjepana prvomučenika 1896.

D. Preradović.

S. Barbara u selu Lombardi (o. Korčula).

(Sa slikama.)

ko grada se Korčule od davnijeh davnina udomilo kršćanstvo. To nam pokazuje staro-kršćanski natpis s ostrva Vrnika,¹ gdje su oni kamenari bili pokršteni još u V. v., pa onda crkvice na ostrvu Sutvari² i na Majsanu³ (ostrvu sv. Maksima) i t. d.

I u selu je Lombardi još dan današnji crkvice Sv. Barbare, te je nešto i ponovljena, kako je slutiti po god. 1728. urezanoj na ključu apsidnoga svoda.

Ova se prosta nadarbina spominje u dokumentu iz prve polovine XV. vieka⁴ a Paulini⁵ o njoj ovako piše: „*Santa Barbara è nominata nel catastico delli beni della comunità (di Corzola) fatto l' anno 1427. Pochi anni dopo restò beneficata da un certo S.r Raffael di Nicola, che con testamento del 1453. le lasciò alcuni stabili, obbligando il Beneficiato di celebrare in essa annualmente numero rilevante di messe*“.

Spomenuta je crkvice na krasnu položaju, niže *Kosova* u Lombardi, te g. F. Radić misli,⁶ da je ova mala bogomolja zgradjena iza kako je bilo zapušteno Sutvarsko kamenište, te se oborila radi starosti drevna crkvice *Sut-Vare* (Sv. Barbare) na spomenutomu ostrvu, o čemu nezna ništa dr. Paulini i ovako je samo navagja (l. c. fol. 362): „*Santa Barbara nel scoglietto vicino detto volgarmente Sutvara che diede nome ad esso scoglio, dove essa esiste da antichissimo tempo, e di affatto ignoto principio*“.

Sveta Barbara u Lombardi veličinom i oblikom je slična drevnoj Sut-Vari, te joj je ista orientacija, od istoka k zapadu, položaj joj je pokraj mora, baš prama *Sut-Vari*, te je držati, da su stari Lumbargjani hoćeli, da uzdrže ne samo ime velike svetice, nego su dapače željeli, da jim bude i po ostalijem biljezima spominjala nezaboravnu staro-kršćansku bogomolju na spomenutomu ostrvu, te su u nju izposlovali prenos stare nadarbine sutvarske. Ova je crkvice zgradjena, po svoj prilici, oko svršetka XIII. vijeka.

¹ V. Viestnik Hrv. Ark. Dr. god. IX. br. 2. str. 37—38.

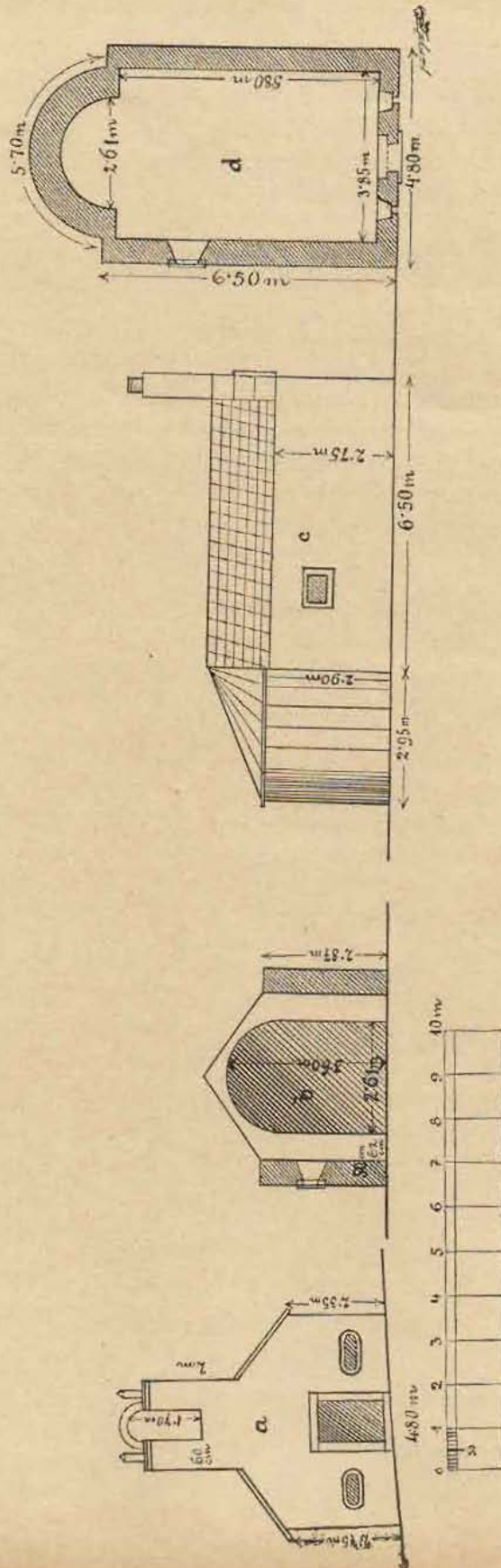
² V. Viestnik god. XIV. br. 2. str. 50—52.

³ l. c. str. 52.

⁴ Prof. dr. J. J. Hanel — *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae — Zagrabiae 1877.* str. 135.

⁵ Rkp. „*Istoria ecclesiastica e profana di Corzola*“ fol. 362.

⁶ l. c. str. 52.

Vrli mi je i prijazni učitelj u Lombardi g. Marin J. Gjurgjević nacrtao priložene slike Sv. Barbare, te mi je svrnuti pažnju na rečeni nacrt. Sada će crkvicu nadograditi oni seljani, i tako će oštetiti ovaj premda skromni ipak zlameniti i dobro sačuvani spomenik stare korčulanske bogoljubnosti, a osobito apsidu. Do nade je piscu ovijeh crta, da će se kompetentni faktori zauzeti, a da se ne nagrdi ovaj spomenik, što nam, ako i iz daljega, spominje staro-kršćansku bogomolju na Sulvari.¹

U Korčuli, o Vlasićima 1897.

Vid Vuletić-Vukasović.

¹ Neka mi ne zamjeri častni kolega, ako mu ovdje opazim, da će i sám nositi dobar dio odgovornosti pred narodom i pred naukom, ako se, kao dopisujući član bečkog središnjeg povjerenstva za uzdržavanje povj. i umj. spomenika, ne bude zauzeo oko toga, da sačuva od propasti taj jedini u Lombardi do danas sačuvani spomenik romaničkog sloga. Op. urednikova.

Predstavlja li plohozba na ploči spljetske krstionice Spasitelja ili kralja?

Odgovor na razpravu prof. dra. Luke Jelića „Interessanti scoperte nel
fonte battesimale del Battistero di Spalato“.

(Nastavak. V. br. 3. od o. g.)

Još će prof. Dr. J. (str. 99) o križu u ruci sredovječnih Isukrstovih prilika: »Il Salvatore sui monumenti più antichi porta la croce, ordinariamente affissa ad una asta, quale sua insegna distintiva, alle volte come simbolo della sua attività miracolosa; però come sul dittico di Genoels-Elderen del VII o VIII secolo (Reusens o. c. I, fig. 254) la croce è l'attributo della *Maiestas Domini*. La *Maiestas Domini* opp. *Rex Regum et Dominus dominantium* di frequente si riscontra nel mezzo degli antependii dalla fine del X. secolo in poi, ove il Salvatore colla sinistra tiene il globo o il libro della vita, e colla destra impartisce la benedizione o tien la croce, come nell'antependio di Aquisgrana e sul già citato altare di Basilea (Cfr. de Fleury o. c. p. 195, 202; Tav. 86, 87). Sul pluteo di Spalato l'attributo del globo nella sinistra e la croce nella destra, congiunti al gesto della benedizione la più solenne, contraddistinguono la *Maiestas Domini*, secondo la composizione usata appunto nell'epoca in cui fu eseguito il monumento e secondo uso liturgico di impartire la benedizione con una crocetta benedizionale; se lo scultore forse non vi ha riprodotta la croce senza asta, appunto perchè la croce con asta lunga non si addatta a quel gesto. I ovo se sve oprovrgava po prije iztaknutim razlozima i navedenim spomenicima, ali pošto se Dr. J. rado tolikokrat povraća na iste tvrdnje, ne će biti s gorega, da mu jih obaram novim razlozima, pritvrđujući svoje mnienje.

Na bazelskom često spomenutom antependiju Spasitelj stoji, ništa ne nosi u desnoj. nego s njom blagoslivlje, a u lievoj mu je ruci kruglja sa slovima $\Lambda \chi \theta$, na njoj urezanim;¹ ne ima krune na glavi, nego oko nje krstonosan nimbus. Vidili smo pak kako je na bizantinskim novcima X. i XI. vieka takodjer Spasitelj kao *Rex regnantium* predstavljen bez križa u desnici, a nigda pak ne ima na glavi krune, nego vazda krstonosni nimbus. Još ću dakle jednom da naglasim, da su prije svega, spomenuti antependiji svi mladji od našega pluteja, a u doba, u koje je on urezan *Maiestas Domini* nije se nigda predstavljala kraljevskom krunom na glavi, križem u desnici, a krugljom u ljevici, niti je Dr. J. mogao da to dokaže, da bi i ciglim spomenikom ne samo od IX. i X., da li ni do XII. vieka.

Isukrst kao *Pantokrator*, po grčkoj ikonografiji,² slika se u XVIII. vieku sa krstonosnim nimbom oko glave, gdje podignutom desnicom blagoslivlje, a lievom drži na koljenu knjigu sa nadpisom:

¹ Fr. v. Reber. Kunstg. d. M. A. str. 404. — Dr. C. Schnaase, Gesch. d. b. K. IV. str. 662.

² Didron. Iconographie chrétienne. Paris, 1843, str. 181.

ΕΓΩ	ΦΩC
ΕΙΜΙ	ΤC
ΤΟ	ΚΟCΜ; ³

a kao veliki svećenik (ὁ μέγας ἀρχιερεὺς) predstavljen je u XVI. v., po istoj ikonografiji u nadbiskupskom odijelu sa krunom na glavi, ali oko nje ne izostaje krstonosni nimbus sa slovima **Ο ΩΗ**, pa isto desnicom bez križa blagoslivlje, a lijevom drži otvorenu knjigu.¹ Dakle ni po grčkoj ikonografiji, koja u zadnjim vjekovima nije bila različita od sredovječne, ne nahodi se Spasitelj nigda predstavljen kako bi ga hotio Dr. J.

Medju ostalim slikama krunitbenog plašta negdašnje kazule izvezene od ugarske kraljice Gizele, koji se nahodi u carskom dvoru u Budimu,² na jednom je polju Spasitelj predstavljen sjedeć u mandorli, gazeć bosonog lava i zmaja. Odjeven tunikom i palijem, a ne kazulom, desnicom blagoslivlje i drži na tankoj dugoj štaki križ, a u podignutoj ljevici zatvorenu knjigu, iz koje visi *signaculum*. Oko glave mu je krstonosni nimbus. Tu je dakle, ali tek u XI. v., Isus predstavljen s križem u ruci, i to na dugoj štaki. Na glavi mu pak ne ima krune, niti mu je kruglja u ljevici, niti je odjeven biskupskom odjećom. Križ u ruci nije nego biljeg Isusove čudotvorne moći, dok po riečima Pisma gazi lava i zmaja.

Macrus Melitensis podaje nam u svojem djelu³ sliku S. Grgura Velikoga sa štapom u desnici, koji dolje završuje oštro, a u vrhu križem. Montfaucon⁴ piše, da su grčki biskupi i opati nosili u ruci štap, koji je u vrhu završio popriečnicom u obliku grčkoga **T**. Takav su štap nosili i staro-egipatski pustinjaci.⁵ Ima primjera i za neke biskupe zapadne crkve, koji su nosili *pedum*, koji je gori završivao križem. Tako se zna za Atolda, Reimskog biskupa († 933 g.) i Ragenfreda Chartreskoga († 960. g.).⁶ Da je dakle na spljetskoj ploči Spasitelj predstavljen kao biskup, nosio bi u ruci ne kratak, već uprav dug križ, po tadanjem običaju, dočim znamo već,⁷ da su bizantinski carevi nosili u desnici i dug, ali često kratki križ.

Isukrst drži u ruci križ, ali na štaki u smislu već iztaknutom po Garucci-u,⁸ na navedenom milanežkom antipendiju u crkvi S. Ambroza,⁹ kao što i na srednjem polju najstarijeg poznatog otarskog retabluma, što ga je Karlo Čelavi darovao opatiji S. Denisa u Parizu, ali na obadva mjesta ima oko glave krstonosni nimbus, a ne krunu, i ogrnut je palijem, a ne kazulom.¹⁰

Kako se razabire po mnogobrojnim navedenim spomenicima, vladaoci su u prvoj polovini srednjega vjeka bili tako predstavljeni, da se njihove prilike, s prieda vidjene (en face) malo razlikuju od one Isusa u slavi, a to s razloga, kako dobro opaža Lonandre,¹¹ što su tadašnji »umjetnici hteli ustanoviti neku vrst asimilacije izmedju kralja nebeskoga i čuvara najviše vlasti na zemlji«. Na drugom mjestu, gdje piše o kruglji zemaljskoj u vladarevoj i Isusovoj ljevici, te o kruni, koju vladacu božja ruka po-

¹ Nav. dj., str. 312.

² Dr. Bock. Nav. dj. I. Fab. III.

³ Hierolexicon I, 107.

⁴ Diar. ital. p. 46.

⁵ Cassianus, lib. I. De instit. Renunt. c. 9. — Isid. Pelus. Ep. 92, lib. 5.

⁶ Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 221.

⁷ Vidi „Star. Prosv.“ od o. g. Br. 3, str. 170.

⁸ Vidi „Star. Prosv.“ od o. g. Br. 1, str. 50.

⁹ Dr. Schmid, Nav. dj. str. 129.

¹⁰ Dr. Schmid N. d. 189.

¹¹ Nav. dj. I. Tex. expl. str. 22.

stavlja na glavu, kaže Lonandre:¹ »nismo li uoblašteni zaključiti, da su umjetnici htjeli ustanoviti neko sblizenje između kralja nebeskoga i kralja zemaljskoga, i prikazati kraljevu moć kao neko zastupanje mogućstva božjega?« Ipak, uza svu tu sličnost, kad se pitanje i поблиže izpitaju prilike Spasiteljeve i raznih vladaoaca, mogu se kao pravila ustanoviti slijedeća obilježja: 1. da sredovječna umjetnost od IX. do XII. vieka ne predstavlja Isusa nigda u caligama, nego vazda ili bosonoga ili u sandalima, dočim vladaoce prikazuje većim dielom u crevljama, kao što su u sjedeće osobe spljetskoga pluteja; 2. da ta umjetnost prikazuje redovito vladaoce krunom na glavi, kao što je na glavi sp. sjedeće osobe, a Isusa u slavi sa krstonosnim nimbom oko glave.

Odjeće sjedeće osobe preporne plohorezbe jest liturgična, ali obuća nije. O toj zadnjoj se prof. Dr. J. ovako izrazuje (str. 109): »I tibiali hanno la forma delle *caligae*, che come è noto furono introdotte quale vestito liturgico verso la fine dell' XI secolo, ricordandosi per la prima volta presso Ivone de Chartres († 1117). [Micrologus § 11; antequam induantur (episcopi) sandaliis, vestiuntur caligis byssinis vel lineis usque ad genua protensis et ibi bene constrictis]. Le scarpe poi sono intiere, arrivanti fino al noccinolo e non *sandali fenestrati* (corium fenestratum), usati prima della fine dell' XI secolo sul piede nudo [Cfr. Bock, Gesch. d. lith. Gewänder, II, 5, 6]. Questa specie di calzatura, differisce e nella forma e nel dettaglio dalla calzatura usata dagli imperatori orientali cioè tibiali gemmati e sandali fenestrati, e dai principi dell'occidente cioè *fasciae* o *fasciolae* con legacci incrociati, che nella loro vera forma vediamo riprodotti anche sui monumenti dalmati, ove il dettaglio è più accuratamente trattato [l. c. p. 153, fig. 44; Cfr. Kraus R. E. II, 738]. All'opposto invece deve dirsi, che il vestito delle tre figure sculte sul pluteo non offre nulla di locale o nazionale, che non si riscontri su monumenti coevi di barbara esecuzione in altri paesi; che anzi il vestito è esclusivamente liturgico non anteriore al declinare dell' XI secolo«.

Na navedenom mjestu (str. 738), II. svezka Krausovog djela ne nahodim ništa, što bi potvrdjivalo mnjenje Dr. J., nego dapače na slijedećoj strani (739) piše Kr.: »Man kann im Allgemeinen festhalten, dass in den biblischen Sceñen, den Wundern Jesu Christi auf Wandgemälden und Sarkophagen durchweg die Füße entweder nackt oder mit Sandalen bekleidet sind«, što samo potvrdjuje ono, što sam malo na više iztaknuo kao pravilo. Nije točno ono, što piše g. pr. Dr. J., niti je stalno poznato, da su *caligae* uvedene kao liturgično odielo svršetkom XI. vieka, zato što ih prvi spominje Ivan Chartreski († 1117). Po tomu spominjanju tek se znađe za stalno, da su *tibialia*, kao čest liturgičnog odijela, bila u to doba zaisto upotrebljavana, ali to ne izključuje, nego dapače potvrdjuje mogućnost, da su bila uvedena i prije toga zemana, t. j. u XI. i u X., vieku, doba, za koje ne ima dovoljno izvjestnih pisanih spomenika, na temelju kojih bi se moglo stalno kazati, kako bi biskupi za obavljanja liturgičnih čina obuvali noge više gležanja². *Tibialia* pak ili *caligae*, što su ih obuvali biskupi i kraljevi svršetkom XI., u XII. i XIII. vieku nisu, kako hoće Dr. J., imale isti oblik, kao što je onaj obuće na gležnjima sjedeće osobe i do nje stojeće na našem spomeniku. *Caligae*, nadjene 1781. g. u grobovima siciljansko-normanskih vladaoaca i njihovih nasljednika u stolnoj crkvi u Palermu, svilene su i sastoje od grimizne tkanine, te imaju oblik bječava, kakve su u to doba nosili i biskupi.³ Slična se *tibialia* nahode i u carskoj riznici u Beču iz doba siciljskih Hohenstaufovaca.⁴ Skrojene su od dva komada tako sašivena, da savi od-

¹ Nav. dj. T. e. str. 46—47.

² Dr. Bock. Nav. dj. II. str. 4—5.

³ Kraus, R. E. II. str. 215.

⁴ Dr. Bock, N. d. II. str. 7.

govaraju stranama noge. Ona sizahu do više koljenâ, kako navodi i sam pr. Dr. J. Taj dio liturgiĉnog odijela nije dakle sastojao od zamotana remenja ili trakovâ, kako se to jasno razabire na sjedećoj i stojećoj osobi naše plohozbe, i o kojima je i pok. Eitelberger pisao, da su vrst bjeĉava, koje rek bi da sastoje od remenja jedan do drugoga postavljena.¹ Prag. Bulić se u svojoj knjizi² nije napose obazirao na obuću, ali, pošto nije ništa prigovorio Eit-u, kojega je opis iztaknuo, razumije se, da je pristao uz njegovo mnjenje. Obuća na gležnjima sjedeće osobe naše plohozbe nisu dakle onakova tibialia, kakova su bila obiĉajna malo prije druge polovine i nakon XI. v., ona ne ima golih gležanja, kako se razumije po Alkuinu, Amalariju, Fortunatu i Rabanu Mauru, da je liturgiĉno bilo propisano u Karlovinzko doba ĉa do X. vieka, ne ostaje dakle drugo pomisliti, nego da su to bila ili liturgiĉno propisana tibialia u X. vieku, o kojima bi naš bio jedini spomenik, koji bi tada svjedoĉio protiv mnjenju Dra. Jelića, da je iz svršetka XI. ili poĉetka XII. vieka, ili da je to bila civilna velikaška obuća, obiĉajna u X. vieku. Ono prvo nije vjerojatno s razloga, što ne imamo nikakvog drugog ni pismenog ni umjetnog spomenika, koji bi nas mogao utvrditi u takovu mnjenju, i jer se liturgiĉna tibialia nikako ne bi slagala sa postolima, koji nigda nisu bili propisani kao liturgiĉna obuća; doĉim nam tolika pisana i umjetna svjedoĉanstva potvrđuju, da su postoli i trakovi bili uprav civilna obuća. Ta eno i sam navod iz Mikrologa iztaknut od Dra. Jelića, po nav. djelu Dra. Bocka ili po Krausovoj enciklopediji, kaŹe, da su oko svršetka XI. vieka biskupi u liturgiji upotrebljavali *sandale*, a ne postole: »antequam induantur *sandaliis*«, kakvi su bili vazda i prije i potla XI. vieka u porabi kao ĉest liturgiĉnog odijela.³ Civilna obuća sjedeće osobe urezane na spljetskom pluteju moŹe se dakle pristojati samo kralju, a nikad Spasitelju ni kao biskupu ni kao kralju slave. Mnjenje je svih liturgiĉnih spisatelja, da samo poplat noge treba da bude pokriven i obranjen, a gornji dio stopala da bude vidljiv kroz otvore sandalâ. Tu izprobijanu naplatu zove papa Inocencij III. *corium fenestratum*, a spomenuti Ivan Chartreski *corium quibusdam locis pertusum*⁴. Innocencij III. upravljao je crkvom boŹjom svršetkom XII. i poĉetkom XIII. v., pa ako on joŹ govori o »sandali fenestrati«, oĉito je, da ni u njegovo doba nisu biskupi pri liturgiĉnim ĉinima smjeli upotrebljavati postole, nego tako izprobijane sandale. Amalar iztiĉe razliku obuće pojedinih redova svećenstva.⁵ Po njemu sastojala je obuća od crne koŹe; mjesto naplate tekli su jeziĉasti trakovi od biele koŹe (*linguae ex corio albo*) kroz prste i preko noge, po ĉemu je gornju stranu bilo vidjeti kao rešetkastu (*corium fenestratum* kaŹe Innocencij). Pseudo-Alcuin jih ovako opisuje: »sandalia dicuntur solcae . . . subterius quidem solca muniens pedes a terra, superius vero nil operimenti habens patet . . . Episcopus habet ligaturam in suis sandaliis quam presbyter non habet«. Bock⁶ opisuje obuću nadbiskupa *Arnolda Trierskoga* (12. v.); ona je imala s gornje strane *foramina obtusa*.⁷ Na istom mjestu piŹe Krieg i o hjeĉvama u smislu gori navedenom.

Ako se dakle o tunici i kazuli moŹe kazati, da su ĉesti liturgiĉne odjeće, to nikako ne stoji za trakove i postole, koji se ne mogu tako lako zamieniti sa tibialijama i sandalijama.

¹ Die mitt. K. D. M. Dahn. str. 286.

² Hrvatski spomenici.

³ Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 10—19.

⁴ Dr. Bock, Nav. dj. II. str. 14—15.

⁵ Krieg u Krausovoj R. E. II. str. 215.

⁶ Nav. dj. II. 14.

⁷ Isporedi: Wilmowsky. Die Grabstätten der Trierer Erzbischöfe. Trier. 1876. Tab. V.

Ne čini se, da se obuća osoba, urezanih na našem pluteju, razlikuje od one nošene od nekih zapadnjačkih vladaoca, t. j. *fasciar* ili *fasciolae*, kako bi hotio Dr. Jelić, nego je toj obući uprav posve slična. Ono što Dr. J. kaže, da su »legacci sucrociati«, obuća, koja da se dobro vidi na dalmatinskim spomenicima, odnosi se, kako po njegovoj biljezi, na obuću pozlaćenih izkucanih likova Iv. Feliksa i Sv. Reposita na srebrnom moćniku glave Sv. Oroneja u Zadru, kojega je jedna čest naslikana u nav. Eitelbergrovom dielu.¹ Pogledom na tu sliku baš se vidi, da spomenuta dva sveca nose uprav liturgičnu obuću, t. j. »corium fenestratum« i »tibialia«, o kojima se je sačuvala uspomena u spisima spom. Iv. Char. i pape Inn. III. Samo su tibialia urešena mrežolikim tad običajnim nacrtom svilenih tkanina, koji Dr. J. uzimlje za »izprekrižane podveze«. Ne stoji dakle, što Dr. J. i ovdje kaže, da je ciela odjeća sjedeće osobe našeg spomenika »izključivo liturgična«, niti da nije starija od XI. vieka, niti je dokazao, što na prosto tvrdi, da ima u drugim krajevima svieta suvremenih spomenika, t. j. kako bi on hotio iz svršetka XI. vieka, na kojima bi Spasitelj bio predstavljen sjedeć s krunom na glavi, s malim križem u desnici bez krstonosna nimbusa, a obuća još trakovima oko gležanja i postolima na nogama.

Napomenuo sam već,² da su franački kraljevi na minijaturama iz VIII. i IX. vieka predstavljeni obuveni postolima, dočim da je na istim minijaturama Spasitelj vazda predstavljen sandalima.

Karlo Veliki, kako piše Eginhard³ u njegovom životopisu, nije imao različitu obuću od sjedeće osobe na našem pluteju, i to »Fasciolis crura et pedes calciamentis constringebat«. Monachus Sangallensis⁴ opisujuć nošnju starih Franaka, kaže ob obući: »calciamenta forinsecus aurata, corrigiis tricubitalibus insignita, fasciolae cruales vermiculatae; et subtus eas tibialia, vel coxalia linea, quamvis ex eodem colore tamen opere artificiosissimo variata. Super quae et fasciolas in crucis modum intrinsecus et extrinsecus, ante et retro longissimae illae corrigiae tendebantur«. Takovu je odjeću u svojoj mladosti isti koludar bio vidio i u sporu cara Karla Vel., kad je isti car bio posjetio glasoviti samostan S. Galla. Schnaase⁵ razumije uporabu opisanog postolskog remenja tako, da su lanene bječve ostale po njemu pokrivene.

Na slici nošnje langobardskih kraljeva⁶, izvadjenoj iz rukopisa samostana La Cava u Napulju iz XI. v., u kojem je pak sva prilika da su slike nacrtane po još starijim uzorcima, vidi se kralj s doglavnicima. Svi nose crevlje oštruljice do gležanja (košćica) kao i sjedeća osoba našega pluteja. U kralja je remenje nad crevljom uz nogu sprieda svijeno, a u doglavnika je takodjer nespreno nacrtano, kao da se vijugasto podiže uz gnjate. Očevidno je tadašnji sitnoslikar hotio tako da predoči remenje, zamotano okolo gnjata.

O slici noge u gležnjima zamotane remenjem poput onoga na dvie osobe naše ploče, Demin⁷ piše, da su to »vojničke bječve od remenja («Riemen-Rüststrümpfe») u porabi prije 11. vieka«. To nam svjedočanstvo dvoje potvrđuje: 1. da je ta vrst obuće vojnička; 2. da je bila u porabi prije XI. vieka; pa da naša sjedeća osoba ne ima liturgičnih bječava i da potiče iz doba prije XI. vieka.

¹ Str. 153, sl. 44.

² V. „Star. Prosvj.“ od o. g. Br. 1, str. 50.

³ Vita C. M. C. 23.

⁴ Lib. I. c. 34.

⁵ Gesch. d. bild. Kün. III. str. 597.

⁶ Schnaase, Nav. dj. III. str. 598.

⁷ Kriegswaffen, str. 174, sl. 55 i 56.

I Lindenschmit¹ je toga mnenja, da se postolski trakovi (*corrigiae tricubitales*) stalno mogu dokazati i da sačinjavaju osobito označujuću sastavinu germanske nošnje, koja da se je upotrebljavala navlaš od Franaka, ali i od drugih njemačkih plemena, i koja se je za dugo doba uzdržala kao značajka za razlikovanje germanske od rimsko-bizantinske nošnje. On kaže, da su se kod Franaka ti trakovi križali uz gnjate do koljena i da su sastojali od tkanice za stalno boje različite od bječavā ili gaća. Kod velikaša da su trakovi bili zlatne tkanice ili gajtani, kojima da su se pozlaćeni postoli utvrđivali na crljene gaće.

Za porabu liturgičnog odijela pri svečanoj krunitbi i crkvenom pomazanju kraljevā i carevā u srednjem vieku iztaknut mi je ovdje još ono, što o tomu piše često navedeni Dr. Bock:²

«Pošto su u srednjem vieku crkveno pomazanje i krunitbu davali carevima i kraljevima kao neki osvećeni karakter, pošto su još nakon krunitaba Karlovingā navlaš njemački kraljevi i carevi primali od crkve pravo, da se pri krunitbenom činu, poput svećenikā i biskupā, mogu poslužiti liturgičnim ornatima, koji zato bjehu i prozvani »*Pontificalia Indumenta Imperialia*«; ne može se čudnovatim činiti, da je već pri kraju XI. vieka papa Alexandar II. jednom svjetovnjaku, vojvodi Vratislavu českomu, podielio pravo da nosi *pileus*, koji je kao mitra imao sličnosti sa infulama opatā i biskupā onoga zemana«.

U Ljubićevoj knjizi³ nahode se slike triju komada novaca bugarskoga cara Ivana Asiena II. (1218—1241). Na sva tri je u zadku predstavljen vladaoč stojeć u carskom ornatu, koji sastoji od kazule, izpod koje pružajuć lievu ruku, drži u istoj kruglju, nadvišenu križem, i tunike. — Podignutom desnicom drži žezlo, koje u vrhu završuje križem. Na glavi mu ravna kruna s jednim redom bisera i katazeistima mjesto uhobranā. I bugarski vladaoči služili su se dakle liturgičnim ornatom. A kamo li što kaže Dr. J., da ni u takovoj odjeći, ni u takovom položaju kao sjedeća osoba naše ploče nije nigda bio predstavljen kralj zemaljski!

Na str. 99—101 bavi se Dr. J. nadpisom, kojega se tragovi nahode na zarubnom pojasiću prepornog pluteja, i to nad plohorezbom. Taj nadpis tako je bio sitno i plitko urezan i tako se je izlizao, da mu se jedva poznaju osamljeni potezi pojedinih razštrkanih slova. Još prije nego je na svjetlost izašla Dr. Jelićeva razprava naš predsjednik O. Marun bio je opazio te tragove nadpisa i bio me je na njih upozorio. Kao što nije on tako nisam ni ja, uza sve pomnjivo promatranje propalog nadpisa na licu mjesta, mogao što drugo stalno da razaberem, nego na početku tragove slova E, po sriedi slovo M, malo pred njim tragove slova H, te pri desnom kraju ne posve stalne tragove slova DD. Čudit se je dakle, kako je Dr. J. mogao da vidi u tom nadpisu ono, što se ne može da vidi, naime između ostaloga za stalno cijelu skupinu slova LEGE i predložiti na laku ruku sliedeće čitanje celog nadpisa: ... [*Tit(i)o?* opp. *Tit(ian)o?* *e(t) E(u)femie legem (Dominu)s da(t)*] ...

Iza toga dodaje Dr. J. (str. 101): »Come il Dr. Swoboda già osservava nella pregiata sua dissertazione, nel X. s. la scena della tradizione della legge (*Dominus legem dat*) comincia ad esser sostituita con quella della *Maiestas* del Salvatore, re dei re (Cfr. Farlati o. c. I., Tav. I. alla pag. 492) che nel codice di Echternach dell'a. 983—991 è rappresentato colla leggenda *Regnator Olympi* (Frañtz l. c. I. p. 429); e che sull'omoforio di Grottaferrata, opera bizantina del XII secolo, tiene alzate ambe le braccia,

¹ Handbuch der deutsch. Alterthumskunde I., str. 343.

² Nav. dj. II., str. 166—167.

³ Op. jug. nov. Tab. III. str. 12, 13 i 14.

avendo piegato sul pollice il dito quarto ed i tre altri distesi, in atto di benedire con ambe le mani, colla testa coperta di un diadema imperiale di puro argento con fregi d'oro di gemme (Farabulini: *Un raro monumento Greco*, Roma 1883, p. 159, Tavola unica), particolarità analoghe a quelle sul pluteo di Spalato ed a quelle sulla già citata patena di Hildesheim dell' XI secolo (Reusens o. c. I., fig. 511 v. sopra pag. 91).

La forma della lastra su cui è sculta la *Maiestas* del Battistero di Spalato, conviene angittutto ad un pettorale o antimensale d'altare: le scene della *Maiestas* dall' XI secolo in poi sono frequentissime appunto su questo genere di monumenti, che non di rado rappresentano anche gli oblatori nella già descritta forma ai piedi del Salvatore (V. sopra pag. 96, nota 4).

Po predloženoj restauraciji nečilljiva nadpisa hotio bi dakle Dr. Jelić, da na našem spomeniku bude predstavljen Spasitelj, koji predaje zakon Ticiju ili Ticijanu i Eufemiji, i to kaže da njegovo čitanje *legem (Domini)s dat* prizivlje na pamet »la tanto frequente formola nell' antica epigrafia cristiana *Dominus legem dat*«. Ako ćemo po pravilima stare kršćanske ikonografije i epigrafije, biti će gosp. Dru. Jeliću poznato, da se je Isus predstavljao gdje predaje zakon, to jest volumen zakona samomu sv. Petru i nikomu drugomu. Kad pak Isus predaje sv. Petru taj volumen, na njemu je i nadpis *DOMINVS LEGEM DAT*¹, dočim na našoj plohozebi ne ima ni volumena niti ikakva predavanja ni primanja, a kamo li predavanja zakona. Ako Isus predaje kadgod volumen sv. Pavlu, to je volumen zavijen, a ne razvijen kao onaj, što ga daje sv. Petru i ne ima nadpisa. Kad pak Isus predaje sv. Petru volumen, on ga prima u palij, dočim na našem spomeniku stojeća osoba niti ima palija, niti u obće što prima. Ne može se dakle prizor, predstavljen na našoj plohozebi, nikako prispodabljati sa starokršćanskim predstavama, gdje Isus predaje zakon Petru. Tamačna bi dakle bila i nečuvena, da ne rečem što drugo, predstava sredovječna, gdje bi Isus predavao, razglašivao svoj sveti zakon po nekakvom Ticiju ili nekakvoj Eufemiji. Pošto je pak Isus predao jurisdikciju u crkvi svojoj samomu Petru, to kad bi na spljetskoj ploči bilo predstavljeno predavanje zakona, ne bi mogao biti Isusu ob desno ni sv. Staš nit ikakvi drugi mjestni svetae, kako opet na drugom mjestu (str. 112) nagadja Dr. J.

Ne samo u X. vieku, kako piše Dr. J., da je kazao Dr. Swoboda, prizor predavanja zakona počimlje bivati nadomješten sa *Maiestas* Spasiteljevom, nego, kako sam već prije iztaknuo,² Spasitelj kao *Rex regnantium* ili *Maiestas domini* pojavljuje se na biz. novcima od svršetka VII. vieka unapried; pa je zato još manje povoda misliti, da bi na spomeniku X. ili, kako hoće dr. J., čak iz svršetka XI. vieka moglo biti predstavljeno Isusovo predavanje zakona. Spomenici pak, na kojima je predstavljen Spasitelj kao *Maiestas*, ne nose nigda nadpisa *Dominus legem dat*, nego vazda »*Rex regum, Dominus dominantium*«, ili »*Regnator Olympi*«, ili »*Jesus Christus rex regnantium*«, pa bi sličan nadpis imao biti i na našem pluteju, kad bi mu plohozeba prikazivala Spasiteljevu *Maiestas*, a ne nadpis, odnoseći se na drukčiju predstavu. Opazit mi je ovdje još, da Isukrst, kad je predstavljen u slavi kao *Maiestas*, obično je sam u posebnu okviru sastavljen od mandorle, koju drže dva kerubina, ili medju dva stupa združena lukom, kao što je na kovinskim antipendisima već toliko puta navedenima. Na našoj plohozebi ne ima ni mandorle, ni stupova, nit ikakvog drugog zaokvirenja, koje bi srednju osobu razstavljalo od druge dvie do nje stojeće, pa i zato ne može ona da prikazuje Spasitelja u slavi. Predstava Spasitelja na naved. omoforiju nije niti može zato biti

¹ Garrucci, N. dj. I., st. 217.

² „Star. Prosvj.“ od o. g. br. 3, str. 371.

analogna predstavi našega pluteja, samo zato, što tamo Spasitelj nosi krunu na glavi kao i naša sjedeća osoba, i zato, što je i ta kruna urešena dragim kamenjem, jer je to običajni ures kruna još od najstarijih pa do naših doba, i zato, što ima obie ruke podignute, jer eto i sam Dr. Jelić kaže, da na tom omoforiju Spasitelj sbilja obiem, ali praznim rukama blagoslivlje, jer neima kazule i jer je to grčki spomenik XII. vieka, dakle opet za dva vieka mladji od našega.

Najmanje je vjerojatno, da bi naš plutej mogao biti čest antimensala, i to uprav iz svršetka XI. v., toliko radi već navedenih razlikosti medju našom predstavom i onim na navedenim antimensalima iz XI. i XII. vieka, koliko radi toga, što je naš iz X. v., pa i s razloga, što je naš plutej kamenit, a oni su antimensali svi kovinski.

Začudno je takodjer, kako prof. Dr. J., koji misli, da naša plohorezba predstavlja *Maiestas Domini*, i toliko se nateže, da bi to mogao dokazati, pa napokon i prenesavši postanak našega pluteja iz X. u XI. i XII. viek, može opet nagadjati, da je na njoj mogao biti urezan nadpis *Dominus legem dat*, koji se na takovu predstavu ni najmanje ne odnosi, a još začudnije, kako tu istu plohorezbu može on da tumači i kao *Maiestas Domini* i kao predstavu predavanja zakona; te se i po tomu razumije, da on ni sam nije baš tvrdo osvjedočen ni o jednom ni o drugom, pa mu se eto događja, da hoće da sdruži u jedan prizor dva sasvim različita pojma, samo da bi dokazao ono, što se ne da nikako dokazati, da je, to jest na našoj ploči, predstavljen Spasitelj a ne kralj zemaljski. A eto mu i sam Dr. Swoboda kaže, da se nakon X. v. prizor predavanja zakona počimlje nadomještavati s onim *Maiestas* Gospodinovom, a ne da jedna predstava počimlje prelaziti u drugu!

Osoba, stojeća predstavljena na našoj ploči, priznajem sada, da ne može da predstavlja crkvenog dostojanstvenika, kako sam se prije bio zarekao,¹ neobziruć se na odjeću i oslanjajuć se samo na Kukuljevićevo tumačenje. Opazka Dra. Jelića, da to ne može da bude svećenik višega reda, jer da ne ima na sebi ni kazule ni druge liturgične oznake (str. 112), učinila mi je svratiti pozornost na odjeću, te uviditi nuždu sadašnjeg izpravka, i zato mu ovdje srdačno zahvaljujem. On kaže, da je tu prikazan svetac pokrovitelj, koji da preporučuje Spasitelju prikazivatelja spomenika, koji je prostrt pred njim. Po kratkoj tunici veli, da bi mogao biti predstavljen apostol Petar ili Pavao, jer da su ti apostoli u srodnim spomenicima predstavljeni u kratkoj tunici. Nego po nedostatku atributa, označujućih apostole, zabacuje to mnenje, a prigrljuje drugo još manje vjerojatno, da bi mogla stojeća osoba prikazivati kakvog lokalnog sveca, i to uprav Sv. Staša. Na drugom mjestu (str. 97) pak piše, da su na spomenicima barbarske izradbe, navlaš na plohorezbama, često sveci prikazani bez kotura svetinje, pa da ništa na smeta, ako su i osobe na našem spomeniku bez toga kotura. Ali ako su na tim spomenicima sveci i često prikazani bez kotura svetinje, a to nisu bez pripadajućih jim atributa, pa bi bilo vrlo začudno i izvanredno, kad bi na našem spomeniku svetac bio predstavljen ne samo bez kotura, nego i bez ikakva atributa. Napomenut mi je pak, da isti g. pr. Dr. J. (str. 123—124) piše, da bi Sv. Staš, prikazan na ploči, uzidanoj u zvoniku Sv. Dujma, skupa sa Sv. Dujmom i Sv. Petrom, imao odgovarati stojećoj osobi prepornog spomenika, koja bi dakle imala takodjer prikazivati Sv. Staša, a zaboravlja, da je prije i sam zabacio mnenje, da bi ta ista osoba mogla prikazivati apostola Petra ili Pavla, jer da joj nedostaje njima pripadajućih atributa, a opet da bi lašnje moglo biti, da budu izostavljeni atributi češće predstavljeni i u svoj crkvi kršćanskoj dobro poznatim svecima Petru i Pavlu, nego li lokalnom i zato manje poznatom Sv. Stašu.

¹ Vidi „Star. Prosvj.“ od o. g. br. 3., str. 178.

Nije se takodjer sjetio Dr. J., da je na ploči, uzidanoj u zvoniku¹, Sv. Staš predstavljen vrlo jasno sa svojim *atributom*, t. j. o vrat visećim žrvnjem, na kojemu je još i nadpis S. ANASTASIVS, da nestane svake sumnje o predstavljenom S. Stašu. Sad neka Dr. J. pomisli, kako bi to bilo moguće, da tobožnji S. Staš na pluteju krstionice, koji bi po njegovoj tvrdnji imao biti za samo pò vieka mlađji (!) od onoga na zvoniku, bude prikazan bez ikakvoga atributa i bez nadpisa, dakle uprav posve različito od tobože starijega!

Kako dakle bez upasti u protuslovje nije moguće dokazati, da je na prepornoj ploči predstavljen sjedeć Spasitelj, tako logično sledi, da nije moguće dokazati, da je do njega predstavljen svetac, a vidit ćemo, da nije ni svećenik.

Da bi stojeća osoba prikazivala svećenika u tunici, kao česti liturgičnog odijela, ta bi tunika imala sizati do peta, a ne biti onako kratka, jer imamo dovoljno pismenih spomenika, koji nam potvrđuju, da je, kako u svako doba, tako i u prvoj polovini srednjega vieka liturgična tunika bila tako duga. Kraus² navodi Hrabana († 856), koji piše (l. c. 16): »secundum vestimentum est linea tunica, quae Graece *poderes*, latine *talaris* dicitur quod ad talus usque descendat«, i Pseudo-Alcuina (iz X. v.) [c. 39], koji piše: »postea sequitur *poderis*, quae vulgo alba dicitur . . . tunica usque ad talos«. Ni pojas stojeće osobe ne odgovara obliku liturgičnog pojasa (cingulum), koji bi imao biti uži.³ Kao što smo vidili, da je kralj primio zapadnjački, franački oblik krune, crevalja i podveza, tako se razumije, da će i velikaši kraljevstva hrvatskoga, kraljevi doglavnici bit primili način franačke nošnje. Franci su više lanene košulje bez rukava nosili halju (tunica), lanenu ili vunenu kratku do koljena, obtočenu pri dnu trakom⁴. Takovu uprav nosi stojeća osoba spljetskog pluteja. I širok pojas (balteus), kojim je opasana svojom širinom, napominje širok pojas, upotrebljavan kao poglavit biljeg visokog dostojanstva velikaša carstva na dvoru bizantinskomu.⁵ Sve nam dakle na stojećoj osobi kaže, da je odjevena svjetskom velikaškom odjećom (saecularia ornamenta), te da predstavlja kakvog velikaša kraljevstva hrvatskoga, kao n. p. kakvog dvorskog župana ili štitonošu kraljevoga.

(Nastavit će se.)

¹ Eitelberger, N. dj. str. 269, sl. 79.

² Nav. dj. II., str. 190.

³ Kraus, Nav. dj. II., str. 192—3.

⁴ Lindenschmit, Nav. dj. I., str. 329.

⁵ Lindenschmit, Nav. dj. I., str. 350. Kraus, N. dj. II., str. 193.

Izvješće

o radu hrvatskog starinarskog društva u Kninu u obće, a napose o kršćanskim starinama do sad otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri.

Sastavio ga

Frano Radić,

izvjestitelj znanstvenoga odbora hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu i zastupnik istoga društva na prvom Kongresu kršćanskih starinara u Spljetu-Solinu, za isti Kongres.

(Nastavak.)

21. **Vrelo Cetine.** Kod samog vrela rijeke Cetine, oko sata i pò kočije daleko od Vrlike, obstoje dosta dobro sačuvane razvaline crkve sv. Spasa, a oko nje veliko staro-hrvatsko groblje sa stećcima i ogromnim većim dijelom neučtverenim pločama. U samoj crkvi, koje je sačuvan dobar dio zvonika i zidova sa poluobljim podpornjacima, uzidan je komad praga ili lezene sa ograde svelišta, na kojem je urezana četverostruka pletenica, sastavljena od pletenih krugova, kroz koje prolazi prosta dvostruka pletenica hrv.-biz. sloga. U sred groblja je pak usadjen i služio je kao čest križa drugi ulomak pilastra hrv.-biz. sloga, na kojemu se takodjer vide tragovi pletera. Na jednoj je nad-grobnoj ploči usiječena svastika.

Gosp. Petar Stanić («Viestnik» God. XIII. Br. 1., str. 10) našao je još uzidan u crkvi sv. Spasa: »Jedan komad u luku pred svetištem dug 40 cm., širok 18 cm. Predstavlja dvije glavne jajoliko se savijajuće kružnice sa tri prutića u svakoj. U sredini svakog zavoja nalazi se troprutasti križ.« On je tu još našao 5 uresnih komada hrv.-biz. sloga, po kojima sudi, da je na tom mjestu imala obstojati staro-hrvatska crkva.

22. **Koljane** (kod Vrlike). Predsjednik našega društva izvjestio je u «Viestniku» (God. XIII. Br. 2., str. 60): »Naš vriedni povjerenik g. Stanić u Vrlici na društveni trošak počeo je pretraživati ruševine staro-hrvatske crkve u Koljanih kod Vrlike i otkrio je ostanke crkve na jedan brod duge 15 m., široke 6 m. U njoj našasto je više arhitektoničnih ulomaka, dva velika cijela pilastra od pluteja, dva kapitela, nekoliko ulomaka stupova i dva navezena praga, gornji i srednji pobočnih vrata, dva nadpisna ulomka ciborija:

1. OBOLEROS · CAN//ELLOS . . .
2. T · ET CVM OMN . . .

nadalje četiri ulomka, valjda od dvaju arhitrava sa velikim slovima 0'09 m. visine:

1. OS CONSIRI ET CONERIARICO

Odnosne abreviature oštećene su, te nijednoj nevidi se traga.

2. ED ŠAPOLO . . .
3. PEA . . .
4. NYTERAPBSA . . .

Suviše kô gradivo uložen našast je jedan rimski vojni nadpis i pet ulomaka od drugih rimskih nadpisa. Pošto radja nije dokončana, a ruševine, kako smo se na licu mjesta uvjerali, nisu prije bile prekrčivane, kad se nastavi kopanje, nadamo se, da će gori navedeni ulomci biti popunjeni ne samo, nego još štošta razna se naći.

U toliko su jedna cijela vrata sa arhitravom i na njemu nadpisom bila dopeljana u »Prvi Muzej hrv. spom.« te se ovako redaju ulomci gori iztaknutog nadpisa ponešto dopunjena i popravljena:

MERVNCM E DS MPOLO(PEA OSCONSIRIETCONEIRIARI
 NVTERAPBSA(PEF

23. **Potravlje** kod Sinja. Naš predsjednik izvjestio je u »Viestniku« (God. XIV. Br. 3., str. 93): »Na predlog g. Petra Stanića proveden je pokušaj na staro-hrvatskom groblju sa stećcima na Grudinam u Potravlju kod Sinja. Ovdje bilo je izpod groblja nazrieti ostanaka nekakove obsežne sgradje, pa je trebalo nešto pokušati. Pokušaj je dokazao, da je sgradja rimska, koja je sa sjeverne strane svršavala u tri polukružne apside. Apsida zapadna najveća je i utvrđena s vani lezenami, a unutra je imala uzidane sjedalice, a na sriedi podizao se od mramornih stupića nekakav paviljon. Našasto je nekoliko ulomaka od prozora, raznih ulomaka liepih kapitela i drugih ornamentalnih komada, i mnogo ulomaka bieloga mramora.«

Na spomenutom putovanju sa O. Barbićem, ja sam baš pri sutonu, i zato u hitnji na prolazku, obašao opisane izkopine na Grudinama, ali sam vidio, da nijesu nego tek započete i da su već otkrivene spomenute tri apside, te tragovi zidova pročelja, po kojima se doznaje, da je sgrada bila duga 23·20 m. Trebalo bi dakle svakako nastaviti izkopavanja i staviti na čisto čitavu osnovu sgradje. Medju ruševinama našlo bi se svakako još mnogo ulomaka, koji bi nam dopustili, da točnije sudimo o dobi sgradje. U toliko se meni čini, da baš one tri abside svjedoče zato, da sgradja nije mogla biti rimska bazilika, nego staro-kršćanska, a da je paviljon na stupićima, o kojemu piše naš predsjednik, mogao biti upravo ciborij glavnoga otara, a lezene oko glavne apside početci slipeh ravenatsko-bizantinskih arkada. Kad sam pak prošle godine o Duhovima bio na društvenoj skupštini u Prvom Muzeju hrv. spomenika, pokazao mi je gosp. predsjednik jednu malu nadstupinu donešenu iz toga mjesta, koja odaje bizantinski slog.

24. **Hrvace** kod Sinja. U dvorištu franovačkog samostana u Sinju, medju tolikim rimskim spomenicima sa Čitluka (Colonia Claudia Aequum), uzidan je i ulomak pluteja sa pletrom hrv.-biz. sloga, koji je donešen bio sa Hrvaca.

25. **Muč gornji** (Andetrium). Tu je još god. 1871. (Rad jugosl. Ak. zn. i umj. knj. XXVI. str. 93—108) koncem mjeseca kolovoza župnik u gornjem Muću Jerko Granić, kopajuć novi temelj za svoju župnu crkvu sv. Petra, u dubini od skoro 2 met. našao ulomak praga, urešena sa kukama i uzlovitom pletenicom hrv.-biz. sloga, na kojemu je nadpis sa karlovinčkim slovima. Rečeni župnik je na prvi mah čitao nadpis ovako: »*Branimir annorum viginti piissimus ervatorum rex devovit virgini aeternae templum sumptibus suis 800.*«

Objelodanio ga je tako u »Narodnom Listu« (23. rujna 1871. br. 76). Isto ga tako do slova nepoznat pisac priobći u »Nazionale« (18. stud. 1871.). O tomu je zlamenitom spomeniku, koji spominje zadužbinu hrvatskoga kneza Branimira, prof. don Šime Ljubić čitao razpravu u sjednici Jugosl. Ak. dneva 11. lipnja 1873. On je nadpis ovako pročitao:

... BRANIMIRI, ANNORVM CHRISTI SACRAM EDEM VIRGINIS AETERNE-
 -TITVLO SVMPTIBVS SVIS SACRAVIT DCCCLXXX ET · VI · QVE INDICTIQNE.

Ob istomu je mućskomu spomeniku razpravljao u Akademiji (13. prosinca 1873.) pok. dr. Frano Raćki (Nav. mj. u »Radu«), te je, razriješivši pokratice, nadpis najbolje pročitao, kako slijedi:

(TEMPORE DVCIS) BRANIMIRI • ANNOR(um) XPI SACRA DE VIRG(ine) CARNE
VT SV(m) PS(it). S(eu) DCCCLXXX ET VIII • VI Q(ue) INDIC(tione).

Veleuč. prof. Ljubić je o slogu tog spomenika rekao: »Radnja je izklesana slogom bizantinskim za čudo čisto i pravilno za ono doba. Spomenik morao je služiti kao prag nad vratima rečene crkve sv. Marije.« Dr. Raćki je rekao: »Pismo je kapitalno, kano što se od nekada upotrebljavalo na kamenih nadpisih. Capitala je rimska, ali preobražena pod uplivom karolinžke majuskule i načina njezina pisanja. Ovaj se upliv opaža u tom, što su na nekih pismenih potezi oštrij, što se njeka pismena vežu ili prislanjaju na druga, i što se njeka u obsegu drugih pišu u manjem obliku.« O slogu je rekao dr. Raćki: »I tako imali bismo u tom kamenu pred sobom riedak ostanak hrvatski iz druge polovice IX. vieka. Ostanak taj je samo odlomak hrama, kojega je vrieme pod zemlju strovalilo i pokopalo. A taj hram prislanjao se dobom na umotvorine gradjevne, koje su u srednoj i zapadnoj Evropi nastale pod uplivom refarmatornoga duha Karla Velikoga. Viek toga umnoga i poduzetnoga vladaoca pokuša preporučiti umjetnost uputivši ju na rimske oblike, koji, kano rimski imperium u obće, nisu za tudje smatrani. U našoj Dalmaciji medju tiem nije triebalo takove upute; jer ondje rimske umotvorine, razsijane po cijeloj zemlji nisu nikada prestajale biti živim učilištem.« Mućski spomenik se sad nahodi u zagrebaćkom arheol. muzeju, a naslikan je u veliko na tablici knj. XXVI. »Rada« Jugoslav. Akad. znan. i umjetn. O tom je spomeniku pisao u kratko u svojoj knjizi (Op. cit. str. 38) i prag. Bulić.

26. **Trogir.** (Tragurium — Traù). Uz ložu, ne daleko od stolne crkve, je mala staro-kršćanska bazilika sv. *Martina* poslie prozvana sv. *Barbare*. Farlati ju spominje u III. Sacre IV. 308. Najprije je o njoj obširnije pisao Eitelberger u spom. djelu (str. 238—240), koji joj (na tabl. XIX. sl. 2) donosi tloris, uzdužni i popriečni presjek. U ukupnosti je duga iznutra 10·7 m., široka 5·5 m., razdijeljena na tri broda su tri para stupova. Srednji brod završuje četverokutnom apsidom, a pobočni konkama izdubljenim u začeonom zidu. Dvije su takove konke i u južnom zidu crkve, a po jedna u sjevernom i južnom zidu apside. Crkva je posvodjena. Na stupovima podiže se zid srednjega broda naslonjen na lukovima, koji se u nadvišenim crtama pokreću u svijetloj visini od 5·26 m. nad zemljom. Nad samim nadstupinama podižu se polupilovi, koji svršuju u proste karniže na mjestu, gdje primaju lukove svodova. Svodovni sustav srednjega broda je vrlo prosto osnovan; od jednog do drugog pilova, što su na stupovima, nategnut je popriječan kajiš, širok 0·42 m., a tako i smijerom duljine broda luk, koji za 11 cm. odskače od zida. Medju tim lukovima postavljeni su bačvasti svodovi. Svijetla visina srednjega broda iznosit će nešto preko 8·8 m. Takovo poredanje svodova medju nategnutim kajšima, kaže Eitelberger, da nije ništa rijedka u staro-kršćanskom, navlaš bizantinskom graditeljstvu. Pobočni su brodovi niži, a imaju samo svijetlu visinu od 5·80 m. I oni imaju podpuno jednak sustav popriječnih kajša, poput srednjega broda, a imaju samo mjesto bačvastih svodova plitko grebenasto svodovlje. Crkva ima prilično ovelike prozore u površini zida srednjega broda. Star rešetkast prozor sačuvao se je na glavnoj apsidi.

Tu je crkvu u kratko napomenuo i g. Jackson u nav. djelu (II. str. 145). On kaže, da je to zlamenita bizantinska crkva, da je vjerojatno dosta starija od god. 1184., i da je jedna od najzlamenitijih te vrsti u Dalmaciji. Ja sam tu crkvu pregledao i premjerio, te sam o njoj pisao u članku »Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji«,

objelodanjenu u »Viestniku« (God. XIII. br. 3. str. 78—83). Taj sam članak dao i napose otklesnuti u brošurici od 19 strana. U mojemu sam članku iznio i tloris bazilike, kojim sam izpravio netačan Eitelbergerov. Tu sam izpravio tolike druge nedostatke Eitelbergerova opisa i nadopunio ga, te sam iztaknuo ono, česa ni Eitelberger ni Jackson nijesu bili opazili, da su i stupovi i nadstupine ove crkve uzeti bili sa različitih staro-rimskih gradjevina po običaju staro-kršćanskog graditeljstva, tako da je na primjer na jednom stupu gornji dio debla od sijenitnog granita, a donji od bijela mramora, od kojega je izdjelana prosta valjkasta podstupina, bez ikakvih članaka (modanature); jedan stup ima atičku podstupinu; jedan neima podstupine, nego mu je podmetnuta prosta debela pločurina; drugi jedan stup također neima podstupine, nego počiva na živoj hridi malo oskočenoj od tla. Tako su i nadstupine nejednake, neke više a neke niže, neke deblje a neke tanje od dotičnoga debla, a tako su i oblikom različite. Vrata crkve su zao-kvirena debelim pragovima. Na nadvratniku sam otkrio izpod klaka, kojim su bili zamazani nadpis i plitku troprutastu rezbariju hrv.-biz. sloga karakterističnu za svršetak VIII. i početak IX. vijeka. Po srijedi je križ urešen dvostrukom pletenicom. Desno i lijevo do njega ptica poput golubice. Sa svake strane simetrično po kolobar sa mnogolatičnom ružom, dvije ptičice, krin, kolobar, križ sa pletenicom, kolobar sa mnogolatičnom ružom. Nadpis je sliedeć u kapitalnim karolinžkim slovima na jednoj brazdi:

. . . NOMINE D

NI EGO MNIUS PRIOR VNA CV COGNATV MEO PETRVS COGI-
TAVIMVS P REME@V AN NRE VNC EPLV C · STRVERE

Ja sam ga pročitao: (*In*) *nomine D(omi)ni, ego Mnius prior una cu(m) cognatu meo Petrus (sic!) cogitavinus p(ro) remedium (sic!) an(imae) n(ost)re (h)unc te(m)plu(m) c(on)struere* —

Ja sam po svijem biljezima zaključio, da ću se najviše približiti istini uzamši VIII. vijek kao doba postanka te prezlamenite i dosta dobro sačuvane, premda na žalost zapuštene i zanemarene hrvatsko-bizantinske bazilike.

O svetoj Barbari pisao je i dr. Rački u spom. svojoj zadnjoj razpravi (»Rad« knj. CXVI. str. 199) na temelju mojega i Eitelbergova opisa. Samo on kaže, da je rano-romanskoga sloga, što ne stoji, jer bi onda trebalo uzeti, da se pod romanski razumijeva i bizantinski, dočim je romanskomu slogu početak tek u drugoj polovini XI. vijeka, a ota je crkva najbliže iz VIII.

Na jednoj *privatnoj kući* u Trogiru uzidan je ulomak nadvratnika sa uresom sastavljenim od vitica i palmeta sa bizantinskim križićem po srijedi u slogu svršetka VIII. ili početka IX. vijeka sa nadpisom

PAX PAC DOMUI ET CUM SPIRITIBUS

Ja sam taj ulomak objelodanio sa slikom u »Viestniku« (God. XIV. br. 1. str. 16—17) a nadpis sam pročitao: *Pax (h)uic domui: Et cum spir(itu tu)o*. Taj nadvratnik spominje po mojemu članku i dr. Rački (Nav. dj. str. 207).

27. **Biač** (Sicum). Na polju Biaču zapadno od Kaštel Staroga obdajaše za vremena hrvatskoga kneza Mutimira (892. god.), kako se razabire po njegovoj listini na tom mjestu izdanoj (Documenta hist. chroat. per. antiq. ill. str. 15), crkva *sv. Marte*. I sada je tu crkva pod tim imenom ili po pučku *Stomrata*, ali iz novijega doba. Do nje se vide ostanci zidova, a ne daleko od nje četiri ulomka velikih pragova, izdjelanih po staro-kršćanskom načinu, koje sam ja napomenuo u spom. svojoj razpravi u »Viestniku« »Četiri staro-hrv. bog.« str. 8—14). Prvi je o Stomrati pisao prof. don Simeon Ljubić (»Viestnik« g. I. br. 2. str. 53). Obsirnije je o Biaču pisao preč. O. Milinović, sadašnji

presv. barski nadbiskup u knjižici „*Biač: Starodavna hrvatska prestolnica u Kaštelim*“ (str. 34 u Zadru). Ja sam u spom. svojoj razpravi izpravio ulomke nadpisa, prvi iz VIII. ili IX. vieka, a drugi iz rimskih doba, koji su uzidani u južnom zidu sadašnje crkvice, a pogrešno ih je objelodanio bio prof. Ljubić. Ti su ulomci :

1. ĆRI ROĀVI
//RISTVM D i
2. P S

Prof. Ljubić pa za njim Eitelberger i Jackson prema pučkoj predaji vjeruju, da su dva komada dovratnika monumentalnih i velelepkih ulaznih vrata trogirske stolne crkve donešeni iz Biača i da su pripadali davnoj crkvi sv. Marte. Na temelju izradbe i sastava tih komada ja sam u spom. razpravi pobio to mnjenje i dokazao, da oni komadi nemogu nikako da budu stariji od XIII. vieka, kad no su izklesana ona sjajna vrata, te da nemože biti mjesta nagadjanju, da mogu biti prenešeni sa sv. Marte na Braču.

Na temelju mojega opisa pisao je ob ovoj crkvi i pok. dr. Rački u spom. svojoj zadnjoj razpravi (Rad knj. CXVI. str. 198). Samo je on to dodao, da iz ostanaka, koje sam opisao, »proviruje rani romanski slog«, što nemože da stoji, jer tada nije ni bilo romaničkoga, nego je svuda vladao bizantinski.

(Nastavit će se.)

Nekrolog prof. don Simeona Ljubića.

(Svršetak.)

Prof. Ljubić uređivao je kao glasilo hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu „Viestnik“ od početka 1879. god. do kraja 1892., u sve dakle četrnaest godišnjaka, po četiri broja na godinu, te je osjem obilnih starinarskih viesti u svakom broju napisao u njemu razprave i članke, kojih ćemo ovdje da iznesemo bibliografičan pregled:

1. Najobširnija je u „Viestniku“ pokojnikova razprava „Rimski novci carski zemaljskoga muzeja u Zagrebu“. (God. I. Br. 1. str. 22—24; br. 2. str. 58—59. God. II.: Br. 1. str. 20—21; br. 2. str. 45—47; br. 4. str. 120—122. God. III.: Br. 2. str. 49—50. God. IV.: Br. 3. str. 80—88; br. 4. str. 113—116. God. V.: Br. 1. str. 17—19; br. 3. str. 83—88. God. X.: Br. 3. str. 81—84. God. XIV.: Br. 4. str. 106—109.)

2. God. I. Br. 1. Uvod (str. 1—5).

3. God. I. Br. 1. Dragulj iz predhistoričke dobe (str. 6—12).

4. God. I. Br. 1. Biač (str. 12—15) i br. 2. (str. 50—55).

5. God. I. Br. 1. Nadpisi (21—22).

6. God. I. Br. 2. Aqua Jasae (Toplice Varaždinske (str. 33—43).

7. God. I. Br. 3. Pisani spomenici izkopani u Sisku teč. god. 1876—7. od ark. društva Siscia (65—74).

8. God. I. Br. 4. Rittium (Surduk) (97—101).

9. God. I. Br. 4. Još dvie zavjetne ruke iz bronza (107—108).

10. God. I. Br. 4. Kip morske boginje s jednozubim sidrom (118—120).

11. God. I. Br. 4. Predhistorička Venus (120—122).

12. God. II. Br. 1. Topusko (Ad Fines) i ostanci njegove gotičke crkve (sa tri table) (1—11) i br. 2. (34—42).

13. God. II. Br. 1. Pisani spomenici izkopani u Sisku tečajem god. 1878. od ark. društva Siscia (11—12).

14. God. II. Br. 1. Primjetbe na „Prilog tumačenju dragulja“ (21—24), br. 2. (47—58), br. 3. (81—90).

15. God. II. Br. 2. Nadpisi (43—44).

16. God. II. Br. 2. Nabave arkeol. odiela zem. muzeja (59—60).

17. God. II. Br. 3. Nekoliko glagolskih nadpisa iz Grižana u Vinodolu (70—71).

18. God. II. Br. 3. Nadpisi koji su došli ili će doći u zem. muzej (72—76).

19. God. II. Br. 3. Panomski kipari za cara Galerija (80—81).

20. God. II. Br. 4. Nadpisi rimski nepoznati ili krivo izdani (101—103).

21. God. II. Br. 4. Arheološke crtece iz moga putovanja po nekvojih predjelih Po-dravine i Zagorja god. 1879. (110—120).

22. God. III. Br. 1. Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji. Sa tablom. (1—11).

23. God. III. Br. 1. Predhistorične starine u Prozoru i u Brlogu (11—14).

24. God. III. Br. 1. Nadpisi iz srednjega doba (24—25).

25. God. III. Br. 1. Gospodinu V. Jagiću (28—32).
26. God. III. Br. 2. Arkeološka izprava (44—47).
27. God. III. Br. 2. Alveria (47—49).
28. God. III. Br. 2. Kritika: „Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro“ (50—54).
29. God. III. Br. 3. Rimski nadpis u Osjeku izkopan (84—85).
30. God. III. Br. 4. Privoljski nadpis (97—99).
31. God. IV. Br. 1. (1—9); br. 2. (54—56) i br. 3. (66—67). Arkeološko izkapanje u Bakru. Sa četiri table.
32. God. IV. Br. 1. Putopisne arkeološke bilješke od Ogulina do Prozora (12—23).
33. God. IV. Br. 2. Munjavački nadpis (54—56).
34. God. IV. Br. 3. Sisački nadpis (65—66).
35. God. V. Br. 1. Andautonia (Ščitarjevo) i započetak izkapanja od strane nar. muzeja na onom tlu (1—13).
36. God. V. Br. 1. Bazilika Sv. Sinerotesa u Mitrovici (19).
37. God. V. Br. 2. Arkeološka izkapanja na petrovačkoj gradini u Srijemu, gdje tobož starorimska Bassianis. Slika i tabla (33—49) i br. 3. (str. 65—70).
38. God. V. Br. 2. Prinosa k iztraživanju predmeta predhistoričke dobe u Dalmaciji i u Hrvatskoj (49—52).
39. God. V. Br. 3. Hercegovački nadpisi u Radimnji blizu Stoca (81).
40. God. V. Br. 3. Dvie stare narodne izprave (81—82).
41. God. V. Br. 4. Sustjepan kod Solina. Rimski nadpis u Sućureu. Izkapanje starina na Solinu (99—102).
42. God. VI. Br. 1. O nepravilnosti naziva „ugarski ili ugarsko-skandinavski skup“ u dielbi predhistoričkih predmeta iz bakrene dobe. Dvie table (1—14)
43. God. VI. Br. 2. Dukljanske starine (33—43).
44. God. VI. Br. 3. Baška na otoku Krku (71—74).
45. God. VI. Br. 3. Nadpisi rimski (75).
46. God. VI. Br. 4. Dvie izprave o velevažnom arkeol. otkriću na Solinu prošloga stoljeća (116—119).
47. God. VII. Br. 1. Japudija i predhistoričko otkriće u Prozoru kod Otočca. Tri table (1—11) i br. 2. (39—47) te god. VIII. br. 2. (39—50).
48. God. VII. Br. 1. Starine rimske iz Mitrovice nadošle nedavno u zem. arkeološki muzej. Sa tablom (11—18).
49. God. VII. Br. 1. Rimski nadpisi u Rami (21).
50. God. VII. Br. 3. Prvo otkriće predhistoričkih groblja od žara u Hrvatskoj. Tab. VI. (65—72).
51. God. VII. Br. 4. Terramara u Hrvatskoj (97—98) i god. IX. br. 4. sa nacrtom u tekstu (97—98).
52. God. VII. Br. 4. Kaciga iz rimske dobe (113).
53. God. VIII. Br. 1. Rimske Therme u Mitrovici (Syrmium). Sa tablom (1—6).
54. God. VIII. Br. 1. Rimski nadpis u Senju grčkimi pismeni (15—17).
55. God. VIII. Br. 1. Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas još početkom prošloga stoljeća (17—19).
56. God. VIII. Br. 2. Srebrn novac grofa Nikole Zrinjskoga † 1534. Sa slikom. (32—36.)
57. God. VIII. Br. 2. Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas još tečajem XVII. stoljeća (50—52).

87. God. XIV. Br. 1. Rimski nadpisi otkriveni tečajem g. 1891. u Hrvatskoj (1—4).
88. God. XIV. Br. 1. Nadpisi rimski iz Danila kod Šibenika (4—5).
89. God. XIV. Br. 1. Šubićev nadpis u Ostrovici Dalmatinskoj (8—10).
90. God. XIV. Br. 3. Topusko (65—68).
91. God. XIV. Br. 3. Napadaj dra. Truhelke čuvara kod zem. muzeja u Sarajevu (85—86).
92. God. XIV. Br. 4. Ulomeci rimskih nadpisa iz Dalmacije (109—110).

Rad svoje osobite i tamačne čudi, te pustim oblicima konvencionalne udvornosti, neprikrivene iskrenosti i otvorenosti, bio je pokojni prof. dr. Šime Ljubić posve svoje vrsti, a u Zagrebu poznat u svakom sloju pučanstva, od proste piljarice na Jelačićevom trgu, do učenih i mudrih glava u jugoslavenskoj akademiji i na sveučilištu Frana Josipa I., jer je s njim dosta bilo obćiti i jedan sami put, da ga dobro upoznaš i zapamtiš dok si živ na svijetu. Udvorice, prevejance, prepredene licumjerce, ljenčine, brbljavce i hrvatskog roda odmetnike nije mogao trpjeti, te bi im bez okolišanja očitovao u obraz svoj prezir i nemilice ih šibao težkim bičem razgaljene svoje ironije. Tomu je bila u ovom varavom svijetu naravska posljedica, da su se nahodili tek riedki ljudi, koji su mogli da uživaju njegovo povjerenje i, štijuć velike njegove zasluge stečene pred znanošću i pred hrvatskim narodom, neumornom njegovom marljivošću i uztrajnošću, podnositi ženijalnu njegovu priprostitost i stupiti s njim u užu prijateljsku svezu, kao što je n. p. sveuč. prof. N. Nodilo, koji ga je pohodio i u njegovom starigradskom Tuskulu. Tom svojom bezobzirnošću u društvenom obćenju pribavljao je sebi mnogobrojne neprijatelje, od kojih mu se je jedan uspevši se na visoku stolicu, i nemilo osvetio, zadavši mu takovih neprilikā u njegovim starim godinama, da su bile uzrokom preko njegove volje, da bude umirovljen prije dovršene službe, da ostavi Zagreb i da se skloni u rodni Starigrad. Nije ipak ni tamo našao zaslužena mira ni zadovoljstva, nego mu je bilo sudjeno da izpija do dna gorku čašu ljudske nezahvalnosti do zadnjega časa života. Njegovo je srce bilo puno plemenitog i samopriegornog rodoljublja, kao što nam očito dokazuje vaskolik njegov život, posvećen napredku hrvatske prosvjete, te je znao cijeniti svaki podhvat, od kojega se je ozbiljnim zauzimanjem bilo nadati uspjehu koristnu i dičnu po nauku i po knjigu hrvatsku. Mladje voljne radnike na znanstvenom polju hrvatske knjige znao je i hotio je uztrpljivo napućivati, svjetovati, podučavati i hrabriti svojim dopisivanjem, kao malo koji učenjak našeg starijeg pokoljenja. Zato mu i naš urednik i Vid Vuletić-Vukasović i mnogi drugi duguju vječitu harnost. Nije dakle čudo, što je naše starinarsko društvo još u zametku svojem, a na svoju sreću, našlo u njemu svojeg savjetnika, gorljivog zagovaratelja, pomoćnika, u jednu rieč pravog prijatelja, uza sve to da je sam u ono doba bio dušom istoimenog i starijeg društva u Zagrebu. On je do

zadnjih dana života bio u bezprestanom dopisivanju s našim predsjednikom, s urednikom ovog časopisa i suradnikom Vidom Vuletić-Vukasovićem, te jih je toplim svojim rodoljubnim dahom zadahnjivao i bodrio u radu. Samo ohrabreno njegovim policanjem, odobravanjem imena, programa i gradiva, odlučilo se je upraviteljstvo našega društva na izdavanje ovog svojeg glasila, uz kojega je smjer i sadržaj na toliko pristajao, da je objelodanio u njemu i jedan svoj prilog, i to „Još dvie rieči o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice“ (God. I., br. 2., str. 71—73), tako da se može smatrati njegovim suradnikom. Bio je nakan još i više pisati za naše glasilo, nego se je tužio, da u Staromgradu neima pri ruci pomoćnih knjiga, bez kojih nije moguće pisati ozbiljne povjestne ni arheologične razprave. To je bio razlog s kojega se je u posljednje doba bavio samo sastavljanjem za olakočenje porabe svojih mletačkih „Listina“, pa je jugoslavenska akademija od toga rada i objelodanila već 1893. god. omašnu knjigu pod naslovom „Index rerum, personarum et locorum in voluminibus I.—V. monumentorum spectantium historiam Slavorum meridionalium“. Po njegovim riečima slutimo, da se u njegovoj ostavštini ima nahoditi jošte sva sila još neobjelodanjenih povjestnih i numizmatičkih bilježaka, sakupljenih u mletačkom arhivu i tečajem pribiranja domaćih arhiva i prolistavanja mnogobrojnih povjestničkih izvora, što ih je imao pri ruci kroz dugih pedeset i više godina bezprestana učenja. Umro je ne ostavivši pisane oporuke, te je, kako nam javiše, radi njegove ostavštine zametnuta sudbena parnica. Trebat će dakle čekat riešenje iste, da se dozna, koga li će dopasti pokojnikove knjige i rukopisi. Mi u toliko stavljamo na srce onima kojih se bude ticati, neka dobro paze, da nebi propao taj još nepobrani plod pokojnikovog slavnog truda, a mislimo da bi bilo i rodoljubno i prikladno, da se spomenuti rukopisi u svoje doba ustupe na čuvanje i porabu našoj jugoslavenskoj akademiji.

Kao počastni član našega društva i kao član njegovog znanstvenog odbora, prisustvovao je šestoj glavnoj društvenoj skupštini i otvorenju društvenog „Prvog Muzeja hrvatskih spomenika“ u Kninu dne 24. kolovoza 1893.

Kroz praznike 1894. godine sudjelovao je u I. međunarodnom kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu, te je u toj prigodi bio odlikovan čašću predsjednika V. slavenskog odsjeka kongresa.

Kroz praznike 1895. god. sretnuo ga je slučajno naš urednik na bečkom Opern-Ringu, dokle je bio doputovao, da izhodi i pospješi kod ministarstva dozvolu, da može sagraditi za sebe grob u vlastitoj grobnoj kapeli, osmerokutnom mauzoleju kubetom pokrivenim, što ga je dao sagraditi do zapadne strane svoje kuće u Staromgradu. Tu su sad zakopani njegovi smrtni ostanci. Nakon malo dana iza toga našao se je zajedno s njim opet slučajno naš urednik u Trstu u svratištu „Perco“. — U tom se je gradu bio zaustavio na molbu svojega prijatelja, a slavnog nam hrvatskog kipara Ivana Rendića,

koji mu je baš onih dana bio snimio u sadri fac-simile poprsja, kojim je i sam pokojnik bio zadovoljan. Tada je naš urednik imao sreću, da putuje sa slavnim pokojnikom, kao svojim Mentorom i ocem, na povratku od Trsta do Starogagrada, te je, u dvodnevnom putovanju po liepu vremenu i sgodnu društvu, imao prilike, da pozna u njemu neizerpiva šaljivdžiju i krasna veseljaka. Još ga je naš urednik vidio i kroz praznike 1896., ali već od bolesti jadno satrvana, pa je na svoju žalost lahko mogao da nasluti i skorašnju mu smrt, kako je to do malo doba ustmeno priobćio bio povjestničarima Iv. Krst. Tkalčiću i prof. Tad. Smičiklasu u Zagrebu.

Uz Frana Rački-a i Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga, neosporno pripada Simeonu Ljubiću u povjesti hrvatske književnosti najnovijega doba častno mjesto medju prvacima povjestne struke. Takovom trojkom dičili bi se i veliki naobraženi narodi, a malom našem hrvatskomu jesu oni i dika i ponos i umnici i pregaoci prvoga reda, u koje treba da se ugledaju mladji sadašnji naši povjestničari i starinari pa i oni dojučih pokoljenja. Oni su dapače pravi utemeljitelji kritičkog pisanja hrvatske narodne povjesti. Slava svoj trojici! Slava uspomeni pokojnog podpredsjednika našega društva neumrlog prof. don Simeona Ljubića!

Uredništvo.

Nekrolog.

† **Dr. Ivan Grnčić.**

Icem na Vodokršće t. g. preminuo je u Rimu jedan od najzaslužnijih hrvatskih povjestničara, kanonik dr. Ivan Crnčić, prodstojnik onamošnjeg svetojeronimskog kaptolskoga zbora i dopisujući član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, od prilike u 66. godini života. Nakon Rački-a, Rada Lopašića i prof. don Šime Ljubića, četvrti je to slavni hrvatski povjestničar, koji pada u grob u vrijeme od ne pune tri godine danâ!

Rodio se je vrlo pokojnik u Poljani na otoku Krku, te je kao mlad svećenik krčke biskupije bio poslan u bečki Augustineum, da ondje dovrši svoje nauke i steče doktorsku laureu. Već tada, u pedesetim godinama, počeo se je bio Crnčić baviti starinama i prošlošću svojega naroda, te je u „Kat. Listu“ objelodanio prvu svoju oveću razpravu „Vid Omišljanin, pisac hrvatski XV. vieka“. Ljubav za hrvatsku knjigu dovela ga je među suradnike Ivana Kukuljevića i u tiesno prijateljstvo s drom. Franom Rački-em. Kad je pokojni dr. Rački 1861. ostavio Rim, dodje, ali ne odmah, kako su mnogi pisali u njegovoj osmrtnici, nego tek 1863. god., i to baš u lipnju mjesecu, na njegovo mjesto dr. Ivan Crnčić, kako sam piše u svojoj razpravi „Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije god. 1453“. („Rad“ jug. ak., knj. LXXIX. str. 1—70): „Ja ni mrve „Ilirac“ 1863. godine postah, i to više po tuđoj nego po svojoj volji, članom „Ilirskoga“ („deglu Illirici“, „Illyricorum“) obojega zavoda, kapitula i nekakova zbora, ili pravo bratovštine nad našim gostinjem, u viečnom gradu. No do mala, možda još istoga dana, u koji sam, a to na 11. junija, simo prišao“ itd. Tamo je bio pouzdanikom hrvatskih biskupa u Rimu. Boraveć od tada vazda u Rimu, i vraćajuć se u domovinu samo za malo dana, Crnčić je cijeli svoj život posvetio bio iztraživanju starih hrvatskih spomenika, pak je na tom polju stekao trajnih zasluga. ⁴¹

U drugom godišnjaku „Književnika“ napisao je razpravu „Krčke starine“. Malo zatim izda oveću radnju: „Najstarija povjest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji. Rim 1867.“ U toj knjizi, pisanoj krčkim narječjem i Kurelčevim oblicima, za koje je držao da će preoteti mah u hrvatskoj knjizi, sabrao je Crnčić dragocjeno gradivo za staru topografiju i povjest hrvatske službe božje. Posljednje godine svojega života sproveo je Crnčić u velikoj zabrinutosti za obstanak zavoda Sv. Jerolima, koji je, uza sav dohodak od 60.000 franaka, što mu nose njegove kuće, pao pod sekvistar. Boraveć za kratko doba u domovini, obišao je bio u zadnje doba hrvatske biskupe, moleć jih, da bi se složili i zavod preustrojili na način, kako bi mogao bolje uspjevati na korist učenje ruke hrvatskog svećeničkog podmladka.

Pokojnik je napisao još ove radnje:

1. „Assemanovo izborno evangjelje“, gdje je zlamenito izpravio isto djelo prije izdano od dra. Račkoga.

2. Popraveci ka glagolskim spomenikom. „Rad“ knj. XVI.
3. Brojna vrednost slova III. „Rad“ knj. XXIII.
4. Dvie razprave: Slovenski Sveti Jerolim u Rimu a Rieka; i drugo je Senj, a drugo Senj-Trst. 1868.
5. Još oble glagolice po krčkom otoku. „Starine“ knj. VII.
6. Rimsko-slovenska družba Sv. Kirila i Metoda. „Starine“ knj. XIV.
7. Nekoliko južnih Slovjena zapisanih od 1478.—1520. godine u bratovštinu Sv. Duha u Rimu. Starine knj. XV.
8. Prilozi k razpravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjeu u Rimu poslije 1453. god. „Starine“ knj. XVIII.
9. Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u dragi bašćanskoj. „Starine“ knj. XX.
10. Što je pisama sakupio P. Blagoslov Bartoli. „Starine“ knj. XX.
11. U knjizi akademije jugosl. „Hrvatski pisani zakoni“ (str. 145—177) zajedno sa drom. Račkiem uredio je „Statut urbarski a donekle i svega krčkoga otoka (g. 1362.—1599.) i sam je tomu štatutu napisao „Pripomenak“ (str. XLIV—LXXI).

Crnčić je pratio i starinarski rad u „Viestniku hrv. ark. društva“, te je u 5. njegovom godišnjaku stupio medju njegove urednike i priobćio u njemu sljedeće priloge:

1. God. V. Br. 2. Dopis iz Rima, u kojem izpravlja u Vida Vuletić-Vukasovića životopisu Mata Kopora neke podatke, te priobćuje neke priloge i razjašnjenja o životopisu Nataka Bonifacija šibenskog rezbara (str. 56—57).

2. God. VI. Br. 2. Dopis iz Rima u kojemu donosi prepis oporuke sitnoslikara Julija Klovija iz državnog arkiva u Rimu sa dodatkom o bugarskom porieklu Klovijevu (58—61).

3. God. VII. Br. 3. Dopis iz Rima, u kojemu javlja, da je u krčkoj biskupiji bio tajnikom od 1861. do 1863. god., te da je u to doba prepisao nekoliko izpravâ iz arkiva osorskih biskupa, te objelodanjuje svoje primjetbe na prof. Milčetića priobćenja o selu Belu na creskom otoku, pa priobćuje tri takove izprave, jednu latinsku a dvie hrvatske o Beli (str. 82—85).

4. God. VIII. Br. 3. „Još o Belom“ (str. 86—72), gdje o Beli pobjedonosno polemizuje sa prof. Milčetićem, Coleti-em i dr. Račkiem.

5. God. VIII. Br. 4. „Kako valja čitati na pečatu Zavaljskoga manastira“, gdje izpravlja V. V. Vukasovićevo čitanje (str. 114—115).

6. God. VIII. Br. 4. Dopis iz Rima (str. 124—125), gdje tumači i čita nadpis na daščicama, koji se nalazi na velikom otaru stolne crkve u Vrbniku na otoku Krku — uza sliku koju je napravio kotorski slikar *Madin Cvitović*.

7. God. IX. Br. 3. „Nadpis na sakristiji krčke stolne crkve“, i to iz god. 1333. o sagradjenju iste crkve (str. 65—68).

8. God. XII. Br. 1. „Stinica je po latinski Murula, a Bag Scrisa“ (str. 7—12).

Udielei mu Bože, vječni pokoj rodoljubnoj duši!

Uredništvo.

Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec.

Kroz zadnji tromjesec društvo je dalo kopati dublje izpod tla u bazilici na Kapitolu kod Knina, pošto to do sada nije moglo učiniti obzirom na nekoliko svježih grobova. Pri toj radnji našasto je 18 raznih prstenova, među kojima u srednjem brodu na ruci jednog mrtvaca srebrni pečatni prsten sa liepo izradjenim gotičkom majuskulom A, pa i nekoliko arhitektoničkih ulomaka odnosnih na mladju i davnju baziliku.

U kninskoj županiji obстоje dva brda imenom „Bogočin“, jedan na Unešiću drniške, drugi „Bogetiću“ prominske občine. Oni podsiećaju po svoj prilici na pogausko bogoštovje starih Hrvata, zato je naš predsjednik dao pretražiti jednu veliku gromilu na Bogočinu unešićskom i to sa priličnim uspjehom, koji će se u odnosnoj razpravi potanko iztaknuti.

Tom je prilikom isti predsjednik po kazivanju seljana doznao, da pod Bogočinom, na oranici Jure Branca pok. Jure na Unešiću, ima važnih grobova sa bogatim mrtvačkim prilozima, na koje su se pred nekoliko godina seljani vodeć gnjilu namjerili, te je odmah u prisutnosti svojoj dao na mjestu kopati. U jedan dan na uzku prostoru otvoreno je 16 grobova, te u četiri našasto je srebrnih i pozlaćenih krasno izradjenih predmeta. Obzirom na to, da je zemljište, gdje su grobovi, podvodno, te zimsko doba neprijatno za njihovo otvaranje, daljne pretraživanje tog zemljišta odgodjeno do prijatnijeg doba, a potanji opis nalazišta do obavljenja tih izkopina.

Društveni predsjednik, nagadajući, da bi sa grobovima u ravnici mogli biti srodni i grobovi pod mnogobrojnim gromilam, što su oko kuća Ležajica u Skradinskoj okolici razsijane, dao je u prisutnosti svojoj jednu takovu gromilu pretražiti. U istoj našasto je više grobova pravilno zidanih, a uz mrtvace naušnica mjedenih i srebrnih, srodnih prije spomenutima.

Iz ovog pokušaja dade se nagadjati, kako će se daljnim pretraživanjem tih gromila, po srodnosti mrtvačkih priloga, dovesti u svezu grobovi u ravni s ovim u gromilama, koje su mnogobrojne na Gjevrskama.

Istom prilikom doznao je predsjednik, da na oranici Miće Berića u Varivodam ima množina grobova, te je jedan dao otvoriti. U grobu, tesanim kamenom liepo ozidanomu, našast je mrtvac bez ikakva mrtvačkog priloga. Nije se dalji pokušaj mogao nastaviti, buduć je oranica zasijana. Svakako i to zemljište zaslužuje, da bude bolje pretraženo.

U susjednomu selu Ićevu, a na zemljištu „Lastva“, Lako Nadoveza, slučajno se namjerio na zaljenu starinsku crkvicu, kojoj je samo odkrio lapat absidelnoga zida. U jednom grobu uz crkvicu uz mrtvaca našao je dvie proste naušnice.

I ovaj položaj zaslužuje, da bude sistematično pretražen a cap. Pošto je slavno poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba u svojoj skupštini dne 14. studenoga 1896., prihvaćujući proračun za god. 1897., uvrstilo u isti 500 for. kao pripomoć našem društvu, uz uvjet, da bi tom svotom društvo koje izkopine proizvelo, — kako se je to čitalo po zagrebačkim dnevnicim, koji su tečaj one skupštine objelodanili; — to je društveno upraviteljstvo odmah odlučilo, da na račun spomenute podpore započne odkopavanje kakvih ruševina u Biskupiji kod Knina. U tu svrhu najprije je nabavilo od g. Joske Pesena rodjena Bulat dio zemljišta, gdje ruševine leže, a dio, gdje će se izkopana zemlja bacati. Buduć za težačke radnje zadnjeg vremena dobar ugadjaj bio, društvo je započelo, da sistematično te izkopine izvadja, i nađe je, da će se u idućem broju ovog časopisa objelodaniti potanko izvješće.

Prva hrvatska štedionica u Zagrebu pri svršetku 1896. godine doživjela je sreću, da može svetkovati pedesetogodišnjicu svojega uspješnoga i po hrvatski narod veoma plodnoga rada.

Naše društveno upraviteljstvo harno sjećajući se, kako je spomenuta štedionica i naše društvo u dva navrata izdašnom podporom podpomogla, nije moglo da se otme dužnosti, da joj u toj prigodi ne podastre svoju pismenu čestitku.

Ista štedionica na svojoj glavnoj skupštini dne 20. prosinca 1896. primila je jednodušan zaključak, da na uspomenu tog njezinog jubijela budu porazdijeljeni među razna hrvatska znanstvena i humanitarna društva upravo kraljevski darovi u ukupnom iznosu od 100.000 for., od kojih *hiljadu forinta* i našem društvu.

Doisto nije mogla slavna štedionica sjajnije da proslavi svoj god, nego onakovom izdašnom podporom, udijeljenom u dobrotvorne i znanstvene svrhe načinom, t. j., kojim se jedino može da obezbjedi budućnost hrvatskoga naroda.

Naše društvo na opredijelenu podporu nada se, da će se najprikladnije slavnoj štedionici zahvaliti, ako darovanu svotu uloži izključivo u posebne kakve izkopine, tako, da se bude moglo točno znati, kakav li se je uspjeh sa istom postigao.

Njegova Preuzvišenost gospodin dr. Juraj Posilović, nadbiskup zagrebački, podijelio je društvu podporu od 100 for.

U zadnjem rujnu preminuo je u Karlovcu čestiti rodoljub gosp. Matešić, te je oporučno ostavio u razne dobrotvorne svrhe 10.000 for., od kojih našem društvu 100 for.

Čestita rodoljubkinja g. Marija ud. Karabaić rođjena Danilo poklonila je društvu nekoliko starijskih srebrnih novaca i nekoliko povjestničkih knjiga.

Naš društveni podpredsjednik prof. Virgilije Perić, hrvatski zastupnik na carevinskom vieću, u proračunskoj razpravi dneva 17. prosinca 1896. veoma krasnim govorom na dugo je iztaknuo rad našega društva i važnost hrvatskih izkopina, te dokazao, kako je neznatna podpora od 500 for., što ju cisli-tavska vlada od nazad dvie godine društvu udjeljuje. Za tim je vieću predložio sljedeću resoluciju: „Pozivlje se c. kr. vlada, da Hrvatskomu starinarском društvu u Kninu podieli izvanrednu podporu za godinu 1897., a da u budućemu proračunu mjesto 500 for. redovite podpore uvrsti 3.000 for.“ Ova je resolucija od vieća prihvaćena.

Stupiše nadalje u naše društvo kroz god. 1895, zauzimanjem povjerenika p. n. g. Eduarda pl. Wodwáfka:

Oton Iveković, profesor kr. realke i hrvatski slikar, Zagreb.

Neposredno stupiše kroz god. 1895. p. n. gospoda:

Dr. Dragutin Mašek vit. Bosnadolski, primarni liečnik u bolnici milos. sestara, Zagreb. Ćiro Iveković, c. kr. arhitekt, Zadar. Obćina Makarsko-Primorska, Makarska. Gjuro Šimončić, župnik, Gradec.

Stupiše kroz god. 1896., zauzimanjem povjerenika p. n. g. Josipa Sokola:

Nikola Horvat, učitelj, Križevci.

Sakupio povjerenik Petar pl. Akačić:

Ot. Ivan Kačić-Peko, župnik, Sv. Martin-Brać. Braća Novaković, trgovci, Sv. Martin-Brać. Petar pop Car, župnik, Dračevica Nerezišće-Brać. Dr. Ivan Nazor, liečnik, Supetar-Brać. Ivo Foretić-Dinkov, posjednik, Korčula. Amos Zanini, trgovac, Korčula.

Stupiše kao članovi utemeljitelji, zauzimanjem povjerenika g. Peroslava Paskiević-Čikare:

Milan Vaniček, činovnik hipotekarne banke, Zagreb.

Neposredno:

Josip Šestak, kanonik, Djakovo. Dr. Dragutin Neumann, odvjetnik, Osiek. Milan Nossan, vele-tržac, Zagreb. Dr. Vatroslav Reiner, odvjetnik, Karlovac.

Umoljavaju se čestiti društveni povjerenici, da nastoje što bolje „Starohrvatsku Prosvjetu“ razširiti, te što više društvu sakupiti članova. Sa dosadanjim predplatama i članarinama tek se mogu podmiriti potrošci oko društvenog glasila. Sa eventualno novim predplatama ili članarinama društvo bi nastojalo, da nastavi od tri godine obustavljene izkopine, koje sa svih strana društveni mašklin očekivaju. Tom namjerom mogu se slobodno svakom imućnijem Hrvatuu predstaviti, da onako neznatnim godišnjim doprinosom podupre obret najdavnijih i najslavnijih narodnih spomenika, a teško da će se naći i cigli sviestan rodoljub, koji bi taj preznameniti podhvat prezreo.

Moljeni su gg. članovi i predplatnici, da nekasne ovogodišnji prinos društvu poslati, kao što da svaku neurednost u primanju glasila ili slučajne promjene u adresama izvole odmah društvenomu upraviteljstvu u Kninu dojaviti. Ona pak gospoda, koja su lani redovito „Starohrvatsku Prosvjetu“ primala a nisu još lanjski prinos podmirila, neka to što skorije učine ili društvu primljene brojeve povrate.

I. tečaj „Starohrvatske Prosvjete“ može se još kod društvenog upraviteljstva u Kninu dobiti.

Svoj učećoj hrvatskoj mladeži biti će „Starohrvatska Prosvjeta“ ustupljiva za pola cijene, a pučkim učiteljima, koji obećaju poslati društvu tekom godine po dva izvještaja o starinama svoje okolice, „Starohrvatska Prosvjeta“ šalje se badava.

Upraviteljstvo.

Nadalje stupiše kao predplatnici:

Za god. 1895.:

Dr. Nikodem Milaš, doktor bogoslovije, pravoslavni episkop diocese dalmatinsko-istarske. Zadar.

Za god. 1896.:

Fran Rivnače, knjižar, Prag. — Ivan Jakovina, župnik, Vinagora-Pregrada. — Čitaonica, Klanjac-Zagorje.

